

Det sammensatte Telemark

En litteraturundersøkelse om
forholdet by og land i
Telemark fylke

av

Per Ingvar Haukeland (red.)

Torjus Bolkesjø

Bent Aslak Brandtzæg

Knut Vareide

Telemarkforskning-Bø

TF-notat nr 12/2005
15. september 2005

© Telemarksforsking-Bø 2005
TF-notat nr. 12/2005
ISSN 0802-3662
Pris: kr. 190

Telemarksforsking-Bø
Postboks 4
3833 Bø i Telemark
Tlf: 35 06 15 00
Fax: 35 06 15 01
www.telemarksforsking.no

FORORD

Denne rapporten er utarbeidet på oppdrag fra Telemark fylkeskommune. Oppdraget består i å gjennomføre en litteraturgjennomgang og belyse en del problemstillinger knyttet til forholdet mellom by og land i Telemark fylke. Dette er av interesse for fylkeskommunen, også som et grunnlag for problemstillinger som går på tvers av fylkene i regionsamarbeidet mellom Buskerud, Telemark og Vestfold. Selv om fokuset i rapporten er på Telemark fylke, så vil problemstillingene i tilknytning til regional utvikling bli belyst på et generelt grunnlag. Overføringsverdien til andre regioner skal derfor være stor. Rapporten har fått tittelen ”Det sammensatte Telemark” etter hva fylkeskommunen, ved Frida Sviland, har satt som overskrift på oppdraget.

Oppdraget har vært gjennomført av et team ved Telemarksforskning-Bø, der Per Ingvar Haukeland har vært prosjektleder. Følgende forskere har vært prosjektmedarbeidere: Bent Aslak Brandtzæg, Torjus Bolkesjø og Knut Vareide.

Per Ingvar Haukeland
Bø, 15.9.05

INNHALDSFORTEGNELSE

1	By og land: hand i hand?	7
2	Telemark og Grenland: to identitetsregioner med ulike behov?.....	9
3	Litteraturgjennomgang	15
3.1	Gjennomgang av generell lokaliseringsteori	15
3.2	Kunnskapsøkonomien	17
3.3	Sted og identitet i regional utvikling.....	19
3.4	Framtidsscenarier og sentrale drivkrefter i samfunnsutviklingen	20
3.5	Gjennomgang av politiske dokumenter og FOU-utredninger	24
3.5.1	Hva karakteriserer by og bygd i distrikts- og regionalpolitikken?.....	25
3.5.2	Interaksjon og samhandling mellom by og land	26
3.5.3	Byene som motor for utvikling i hele landet?.....	30
4	Telemark fylke: Empiriske analyser og fakta	34
4.1	Befolkning	34
4.2	Netto pendling	35
4.3	Pendling til Grenland	36
4.4	Pendling mot aksene Kongsberg/Oslo	37
4.5	Næringsutvikling i Øvre og Nedre Telemark	38
5	Sammenfattende vurderinger	41
5.1	Forholdet mellom by og bygd i regional utvikling	41
5.2	Byene som drivkraft i den regionale utviklingen?.....	42
5.3	Behov for nye strategier	43
6	Oppsummering og behovet for ny kunnskap.....	45
6.1	Behov for ny kunnskap	47
7	Litteratur	50

1 BY OG LAND: HAND I HAND?

Hva er den faktiske integrasjonen mellom Øvre og Nedre Telemark? Går det godt for Øvre Telemark om det går godt for Grenland? Er fylkesgrenser relevante/interessante i en grenseløs verden? Hva viser litteraturen?

Dette er noen spørsmål Telemark fylkeskommune har lagt til grunn for en litteraturundersøkelse under tittelen ”Det sammensatte Telemark.”¹ Utgangspunktet er knyttet til en rekke vurderinger,² blant annet utviklingen av BTV-regionen i en ”avlastningsstrategi” for Oslo området. Det forutsettes at det er viktig å satse på byene i BTV for å trekke til seg vekst fra Oslo. Derfor har også satsingen på byene kommet høyt opp på den politiske dagsordenen. Spørsmålet er hva en slik satsing vil bety for bygdene. Må satsingen på byene, som Fylkesplanen påpeker, suppleres med en by/land strategi som forsikrer at satsingen på byene kommer bygdene til gode?

Oppgaven er i hovedsak å gjennomføre en litteraturundersøkelse. Vi skal ikke generere ny kunnskap, men sammenfatte eksisterende kunnskap. Samtidig som litteraturen er av en mer generell art, skal vi forsøke å konkretisere oppgaven til Telemark fylke. Selv om det ligger utenfor oppgaven, har vi likevel gjennomført noen enkle statistiske undersøkelser for å vise til noen faktiske forhold i Telemark fylke. Men før vi går nærmere inn på spørsmålet om hvorvidt by og land går hand i hand i Telemark, så trenger vi å gjøre noen presiseringer.

Forholdet ”by og land” er ikke nødvendigvis det samme som forholdet ”by og bygd.” Forholdet mellom byen og bygda er mer konkret enn forholdet ”by og land.” Ordet ”distrikt” er mer synonymt med ”land” i så måte, mens folk ”på landet” eller ”i distriktene” bor i bygder. I denne rapporten vil vi ikke se på forholdet mellom byen og bygda, slik vi ser det for eksempel mellom Notodden og Gransherad, Skien og Siljan, Rjukan og Tinn Austbygd, men i stedet skal vi i et regionalt perspektiv studere forholdet mellom regioner, mellom byregioner og bygderegioner. Et slikt forhold kan studeres i Telemark fylke på to nivåer: 1) regionalt nivå, for eksempel mellom byregionen Skien/Porsgrunn og omkringliggende bygder eller 2) fylkesnivå, for eksempel mellom byregionen Nedre Telemark og bygderegionen Øvre Telemark. Det er i hovedsak sistnevnte vi vil fokusere på. Det betyr ikke at det ikke finnes bygder i byregionen Nedre Telemark eller byer i bygderegionen Øvre Telemark, men det viser til hva som preger regionen. Situasjonen i Telemark fylke er ikke slik at den bare består av disse to regionene, for Kongsbergregionen er også en byregion som har en direkte innvirkning på Telemark fylke (se Figur 1). Både Notodden kommune og Tinn kommune har gjort et valg om å vende blikket mot Kongsbergregionen i stedet for til Grenland. Hovedfokuset vårt, derimot, er å se på forholdet mellom Øvre Telemark som bygderegion og Nedre Telemark som byregion.

¹ Fra møte med Frida Sviland den 20.5.05 og hennes powerpoint presentasjon av oppgaven.

² Hentet fra flere kilder: Fylkesplanen; Magne Reiersen's notat ”Byenes rolle for regional utvikling” 16.03.05, innspill fra Arne Vinje på problemstillingen ”by og land” i Telemark sett fra Vest-Telemark's ståsted, og informasjon fra Frida Sviland.

Forholdet mellom Øvre og Nedre Telemark er blitt aktualisert den siste tiden gjennom flere saker som har fått stor mediaomtale, også nasjonalt, og som vi kort skal komme innom her.

Union-saken. Planen fra Norske Skog om å legge ned Union i Grenland mobiliserte mer enn 10 000 mennesker til demonstrasjon i Nedre Telemark, men mange i Øvre Telemark har også gitt sin støtte, blant annet gjennom en rekke leserinnlegg i lokale aviser. Skogeiere og Telemarksbruket Moelven, for eksempel, gikk ut i Bø Blad med sin støtte. Også skogeiere i Øvre Telemark er bekymret for hva en nedleggelse av Union vil bety i økte kostnader for dem, mens andre i Øvre Telemark er usikre på hva en nedleggelse av Union vil bety for dem.

Stamvegen over Haukelifjell. Det er politisk enighet i Telemark om å satse på stamvegen over Haukelifjell. Saken har brakt byfolk og bygdefolk sammen. Argumentene er at byene skal blir mer attraktive gjennom bedre infrastruktur, og bygdene skal bli mer attraktive for etablering av folk og bedrifter. Et tilsvarende argument var brukt om mange broer på Vestlandet, men her har økt mobilitet ført til økt rekkevidde for kjøp av varer og tjenester, noe som går utover lokalt næringsliv i mer griskrendte strøk.

Gass til Grenland. Denne saken er av stor interesse når det gjelder forholdet mellom by og bygd. Satsingen på gass til Grenland er utvilsomt bra for Grenland, men hva vil den gjøre for bygdene i Øvre Telemark? I de nærliggende kommunene til Grenland, slik som Siljan, Bamle, Kragerø, Drangedal og Nome er forventningen at den vil skape positive ringvirkninger med hensyn til ny virksomhet. Derimot er mange i Vest-Telemark mer usikre. Ifølge ordfører Arne Vinje (2004) er det som skjer innover mot Oslo kanskje mer interessant enn det som skjer i Grenland. Dette står noe i kontrast med det Victor Normann sa på et besøk i Vest-Telemark, at et sterkt bymiljø i Grenland er viktig for Vest-Telemark, som et alternativ til Oslo.

Sørlandsbanen og E18. Folk i Grenland ønsker en ny trase for Sørlandsbanen og en utbedring av E18. Dette vil uten tvil være viktige tiltak for næringsliv og folk i Grenland, men det kan bety en negativ utvikling for bygdene i Øvre Telemark. Utbedring av eksisterende veinett er heller prioriteringene for mange i disse områdene, men også visjonen om et ekspresstog over Haukeli (gitt at det stopper).

Disse sakene viser til både noe av fellesinteressene og kompleksiteten i forholdet mellom Øvre og Nedre Telemark, og vi vil nærme oss dette gjennom en litteraturundersøkelse. Det vi har sett på er i hovedsak generell teori, politiske dokumenter og forskningsrapporter. Samtidig har vi sett på noen historiske dokumenter knyttet til Telemark. Vi vil til på bakgrunn av litteraturundersøkelsen presentere noen sammenfattende vurderinger og vise til hva slags behov det er for ny kunnskap, slik at vi øker kunnskapsgrunnlaget for

strategiske satsinger og bygger det på en bedre forståelse av sammenhengen mellom by og land i regional utvikling og hvorvidt de går hand i hand.

2 TELEMARK OG GRENLAND: TO IDENTITETSREGIONER MED ULIKE BEHOV?

Ei folkegruppe – grenene – kom sjøvegen og tok seg land langs kysten og oppover ved Norsjø. Deira rike vart Grenland. Over fjellet nordanfrå og austanfrå kom eit anna folk – telene – som slo seg ned langs dei store vatna. Deira rike vart Telemark. Gjennom hundreåra har desse områda utvikle ulike levemåtar og veremåtar. I dei øvre bygdene levde folk av jorda og skogen, og dei utvikla ein rik og særeigen kultur. Grenland vart meir eit by- og borgarkulturen som fleire av småbyane langs kysten har (Vesaas, 1992 s. 20).

Består Telemark fylke egentlig av to identitetsregioner, hvorav den ene er en bygderegion med navn "Telemark," mens den andre er en byregion med navn "Grenland"?

I boka *Telemark: Dikt og Draum*, hvor sitatet ovenfor er hentet fra, referer Olav Vesaas til "det egentlige Telemark." Han peker på området ovenfor Norsjø som "med kunsten og kulturen har blitt varemerket for Telemark." Gardåsen (1994) sier at det er usikkert hva navnet "Thelamork" kommer fra, kanskje er det fra "theli," som i dialekten betyr skogløs fjellmark eller frossen mark, eller av folkenavnet "tilir." Ordet "mork" betyr grensestrøk eller utbygd. Navnet "Grenland" kommer fra tresorten Gran eller fra et stamme- eller folkenavn, grenene. Gardåsen (1994) beskriver grensene mellom de to regionene slik:

Det egentlige Grenland omfattet bygdene omkring Norsjø og Heddalsvannet, eller et område som omtrent svarer til Heddal, Sauherad, Bø, Lunde, Holla, Solum og Drangedal. I øst kan grensen ha gått mot skogene mot Gjerpen, i sør til Geiteryggen og i vest slik at Drangedal hørte til Grenland, men ikke Tørdal, samt den østlige del av ytre Flåbygd. Det gamle Thelamork, den nordvestlige delen av Telemark fylke, var et eget område i gammel tid. Prof. Alexander Bugge påpeker at vesttelemark skal ha blitt befolket vestfra av ryger.

Når det gjelder grensen inn til Telemark, har Gardåsen funnet fram til en gammel reisehåndbok i Telemark fylke av en A.L. Coll hvor det står skrevet:

Telemarkens befolkning åpenbarte seg når man passerte portene inn til det egentlige Telemark...Bolkesjø, den såkalte "Tele-klev" ved Ørvella, Øverbø-moen mot Seljordvannet, Flåvann og Fjågesund eller Bjårvann mellom Drangedal og Tørdal. Her møtte man den typiske Telemarksnatur og et på mange måter

eiendommelig folkeferd; grensen var det egentlige skillet mellom de østlandske "grener" og "de vestlandske "teler."

De første folka i "det egentlige Telemark" var fangstfolk som kom for fiske og jakt etter at isen trakk seg tilbake. Det er funnet rester etter mennesker 7-8000 år gamle ved Hardangervidda. Et par tusen år senere, sier Vesaas, kom og folk langs vassdraga i Øst-Telemark. Aslaug Vaa spør i diktet "Telemarkin": "Hott tenkte Vårherre på når han desse telene skapte/og let dei stuke og rå seg uppe i dalar og hei?" (Vesaas s. 32). Mens Grenland, ifølge Vesaas, kom med i Noregs-riket som Harald Hårfagre samlet i Hafrsfjord allerede på slutten av 800-tallet, sto bøndene i Øvre Telemark utenfor og "rådte seg sjave." Gardåsen (1994) skriver at "folket her må ha vært stridbart og ført en nokså selvstendig tilværelse. Og øvrigheten dro ikke alltid med lett hjerte inn i dette distriktet" (s. 34). De betalte ikke leidangskatten som var pålagt bygdene langs kysten. Skatteplikta, sier Vesaas, strakte seg til der laksen gikk, dvs. Heddal og Sauherad og kanskje Bø. Magnus Lagabøter gjorde dette om i 1277 og kom til en enighet med telebøndene – en kongsskatt på et kalveskinn i året fra hver gard!

Forskjellene mellom Grenland og Telemark har blitt forsøkt beskrevet med en antropologisk sosial darwinisme, noe vi idag finner mer underholdende enn nyttig. Blant annet viser Gardåsen til en bok av legen C.O.E. Arboe med tittel *Fortsatte Bidrag til Norges Anthropologi. Bratsberg Amt*, hvor Arboe presenterer en teori om grenlandske langskaller og telemarkske kortskaller!! Arboe peker på at det var et "langskallet belte" fra Kongsberg, over Sauherad til Kviteseid og Nissedal. Og at disse langskallene lignet mer på langskallene i indre Hardanger enn på andre langskaller i Øst-Norge. Langskallen var kraftigere og mer rolig enn den litt høyere og spreke telemarking, men intellektuelt er ikke kortskallene i Telemark noe dårligere stelt – "dypttenkt og grundig". Her er noen andre nokså vittige observasjoner:

Fyrisdølen Gang er lettere og mer springende end Nissedølen, blant hvem Triungen spesielt har en tung Gang; han ligner ogsaa heri paa sin vestlige Nabo Valledølen. (Arboe)

Bygden Lunde udmærker sig ved at have de fleste rødhaarede i hele amtet. (Arboe)

En blond, langskallet stamme har sitt kjerneområde i Sauherad. Som større jord- og skogeiere var Aust-Telemarking mer aristokratisk anlagt, gjestfri og ærekjær og fra gammelt av glad i jakt og travhester.

Fordi Telen lever i smaa, demokratiske forhold, -- er han mest tilbøielig til at bedømme fra et noksaa radikalt standpunkt. [Han] var rik på "hugsyn og hugleik" og en drømmer, både i gammeldags romantisk og i moderne radikal retning og en understrøm av sorg i sinnet.

Man siger om Thelen at hans Følelses- og Gemytsliv er altfor stærkt udviklet paa hans Villiekrafts bekostning, og det mærker man ogsaa let paa ham, det blir saa ofte kun til Prat og Snak, men ikke til Handling. (Arboe)

Bæmlingene fikk ikke noe godt Skudsmaal af sine Naboer. Kragerøboen beskylder dem for Upaalidelighed og Smaalighed, og Underofficererne paa Pladsen sagde i sin Tid, at de var tvære, vrange og "trompete". (Arboe)

Tinndølen er munter og spøgefull, og naar man møder ham paa Veien, hilser han ofte med et smil og sit venlige Moti (vel mødt). Han er meget gjæstfri og danner med Vinjebyggen vistnok den elskværdigste Del av thelemarkingerne. Utdrykket er djærvt og kjækt, og han er en letvindt og spræk Karl, som er vanskelig at kaste overende og endnu ikke har bortglemt hallingdansen, denne Prøve par excellence paa Smidighed og Spænsthed. Han er vistnok ogsaa nu snart den eneste, som kan prestære hallingdans paa Graatenmoen Excererplads. (Arboe).

Dette er historie, men historien viser også problematikken man står ovenfor når et fylke skal favne såpass ulike regioner. Telemark er et merkenavn, primært på grunn av de kulturelle særtrekk som Vesaas og Gardåsen viser til, ikke til fylkesgrensen. Vi i Telemarksforskning-Bø gjennomførte i 2002 en undersøkelse der vi spurte folk utenfor Telemark fylke hva de assosierte med navnet "Telemark" (Lønning 2002). Det viser at folk har sterke assosiasjoner til skisporten, bygdekultur og språklig særpreget, mens bylivet og kysten ikke inngår i hva folk assosierer. Særpreget er en stor ressurs i regional utvikling, med et stort verdiskapingspotensiale om det forvaltes riktig. I forskningsprogrammet "Trademark Telemark" ved Telemarksforskning-Bø har vi vist til noe av dette potensialet, for eksempel knyttet til skisportens vugge i Morgedal, opplevelsesgårdene i Vest-Telemark, kulturlandskapet i Hjartdal, Telemarkskua og ny bosetting på nedlagte småbruk (Lønning 2005, Kåsene 2005, Haukeland 2005, Lønning 2003, Mæland 2005).

Identitet er et mangesidig begrep (Giddens 1991), noe vi konstruerer sammen med andre og ut i fra hva vi føler tilhørighet til. Folk kan ha en identitet som favner både bygda og byen, det rurale og det urbane, uten at det oppleves som konfliktfylt. Folk bygger identitet gjennom det som føles naturlig og de knytter det til levende samfunn, steder og regioner, og mindre til enheter som kommune og fylke. Utfordringen Telemark fylkeskommune står ovenfor i denne sammenhengen finner vi i oppsummeringen av det nevnte prosjektet og i rapporten som har fått tittelen "Kva er Telemark?":

Samla ser me at området [Telemark] framstår som ein kulturgeografisk region, kjenneteikna av primær identifisering gjennom kulturelle kategoriar. Svært få assosierer Telemark med kategorien "fylke". Me ser her også eit stort misforhold mellom den kulturgeografiske regionen Telemark – definert

gjennom bygdekulturelle trekk som i stor grad ekskluderer kysten og byane – og det geografiske fylket (Lønning 2002).

Er dette ”misforholdet” et problem eller en mulighet? Problemet oppstår når man skal definere tilhørighet og identitet til ”Telemark” etter fylkesgrensen. Samtidig så er det nettopp kommunenes og fylkenes oppgave å forene mangfoldet i fylket, men betyr det at vi bor i et fylke der det er en felles identitet, kultur eller ”sjel”? Det er et spørsmål forfatter Tore Tveit og fotograf Arild Hansen har støtt på i boka ”På jakt etter Telemarks sjel.” Boka består av en sammensetning av bilder og korte tekster fra hele fylket, men som de sier i forordet, de har neppe klart å finne Telemarks sjel – ”kanskje oppgaven vi tok på oss var umulig, etter som vi har konkludert med at Telemark ikke egentlig er et fylke, men et fenomen.” Kanskje er det like vanskelig å identifisere seg med et fenomen, som det er med et fylke, for selv om folk kan være stolte av å komme fra et fylke som er så mangfoldig, så er ikke Telemark et enhetlig kulturelt fenomen. I en interessant artikkel i Varden for noen år tilbake spør journalisten Kari Gisholt (1999) ”Har Telemark en kultur?” Svaret hennes er et ubetinget ”nei!” Hun sier videre: ”Det er to kulturer med hvert sitt språk, øvre Telemark og Grenland – der kløften mellom dem i noen leire er uoverstigelig.”

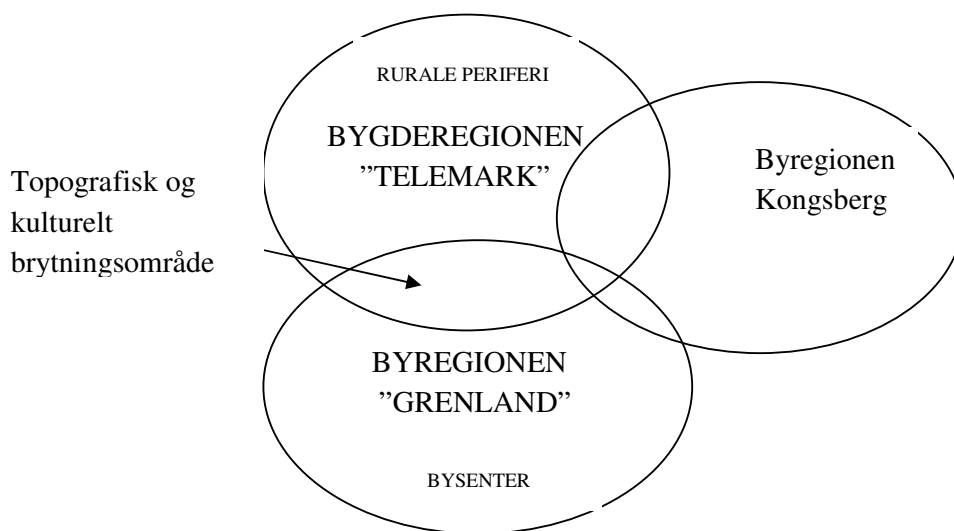
Identitetsregioner, slik som ”Telemark” og ”Grenland,” er ikke entydige i den forstand at de preges av bare ”en kultur.” Det man identifiserer seg med innad i regionen vil også variere. Noen vil likevel kunne føle tilhørighet til begge, og noen har et bein i begge leire. For eksempel, bønder som også har jobb i industrien. En ensidig kulturell påvirkning kan hemme en mangesidig identitetsbygging, men samtidig kan mangesidigheten utvanne særpreget. En urbanisering av bygda, hvor man forsøker å gjøre den mer lik byen, kan utvanne det særpreg som gjør bygda attraktiv for mange. En nylig MMI-undersøkelse viser blant annet at så mange som 200 000 personer ønsker å flytte på småbruk. De siste åra har mer enn 70 familier flyttet til Vest-Telemark for å overta småbruk. Av disse har nærmere halvparten med seg arbeid, og mange er med å starte nytt arbeid. De er en betydelig ressurs for bygda. Telemarksforskning-Bø har studert disse og ser at begrunnelsene for å flytte på småbruk knyttes i stor grad til jakten på en rural identitet, inspirert av det kulturelle særpreget i en region (Mæland 2005). Mange søker kontrasten fra det de er vant til i byen, men mange ønsker fortsatt en viss nærhet til en by for å dra nytte av de tilbud man finner der. I stedet for å forsøke å finne sammenfallende interesser, kan utfordringen istedet bestå i å dyrke forskjellene. Bygderegionen Telemark har andre behov og tilbud enn byregionen Grenland, og bevisstheten om dette kan være et første steg i en helhetlig utvikling av fylket.

Hva så med Grenland? Hva er det folk der opplever? Selv om fylket heter Telemark, så har Grenlandsnavnet fulgt regionen helt siden vikingtiden og tidligere. I dag finner vi navnet igjen i eksempler som Odd Grenland, Grenland Group, Grenland havn, Vekst i Grenland og reiselivsselskapet Grenland Grenland AS (se www.grenland.no). Og i det siste har fylkesavisa Varden kjørt en serie som går på utviklingen av merkenavnet Grenland. Den

5.9.05 hadde de en sak under tittelen: ”Jakt på et symbol for Grenland” (Berge 2005). Den viste til flere aktører innenfor næringsliv og reiseliv som hadde gått sammen med Varden om en konkurranse for å utforme et ”Grenlandssymbol,” på jakt etter identitet og et merkenavn. Et slikt symbol og et merkenavn kan være av stor betydning for regionen dersom det skaper identitet, tilhørighet og folk utenfor har positive assosiasjoner til det. Et eksempel på et slikt symbol er ”gnisten” på Notodden, som identifiseres med Hydro, tidlig industri brytning og arbeiderkulturen. At nå Grenland søker et symbol viser at folk i Grenland er opptatt av å dyrke det særegne ved Grenland. Det kan strekke seg utover kommunene Skien, Porsgrunn, Bamle og Siljan til Kragerø, Drangedal og Nome.

I stedet for å snakke om Øvre og Nedre Telemark, kan det være mer presist å snakke om bygderegionen Telemark og byregionen Grenland. Disse regionene møtes i hva Olav Vesaas (1992) kaller ”et topografisk og kulturelt brytningsområde, der fjellet møter flatbygdene og bonden møter bymannen.” Dette område er noenlunde flytende, og har endret seg over tid, men dagens Midt-Telemark region er en del av området. Det interessante med dette området er at det er gjort forsøk på å knytte de tre kommunene Nome, Sauherad og Bø sammen i en storkommune. I denne prosessen kom det fram kulturelle forskjeller, som kan ha å gjøre med forholdet mellom Ulefoss sin industrielle kulturhistorie og bondekulturen i de andre kommunene. Mange i Ulefoss ønsker heller å se til byregionen Grenland og industrien der enn å vende blikket mot Sauherad og Bø. Mens både Gvarv, Lunde og Bø kan ha mer til felles med bygderegionen Telemark. Vi skal nedenfor, i Figur 1, forsøke å illustrere ”Det sammensatte Telemark” som fylke.

Figur 1: Det sammensatte Telemark fylke

Figur 1 viser to unike regioner i Telemark fylke, og et sammenfallende område som vi har kalt ”topografisk og kulturelt brytningsområde.” I tillegg finner vi en annen byregion,

Kongsberg, som har stor innvirkning på deler av bygderegionen Telemark, spesielt i Øst-Telemark, og noe på byregionen Grenland. Brytningsområdet viser et område der noen krefter går i retning av bygderegionen, mens andre krefter går i retning av byregionen. Byregionen "Grenland" består ikke bare av byene Porsgrunn og Skien, men også av andre som ønsker å komme inn i Grenlandregionen, slik som Bamle, Siljan, Kragerø, Drangedal og Ulefoss. Og bygderegionen Telemark består primært av bygder i Vest-Telemark, men regionen vil også bestå av bygder i Øst-Telemark og Midt-Telemark. Noen av disse bygdene befinner seg, både fysisk og sosialt/kulturelt lengre, fra bysenteret enn andre, og vil derfor kunne sies å ligge i bygderegionens *rurale periferi*. Spørsmålet er hvor langt synergieffektene i en satsing på byregionen Grenland vil nå utover i bygderegionen Telemark. Hva må til for at de skal nå den rurale periferi, og trenger den rurale periferi en helt egen satsing? Vil det oppstå en naturlig overbygning eller samarbeid mellom disse to ytterkantene, om ikke fylkeskommunen eksisterte, eller ville de gå hver sin vei?

Forholdet mellom byregionen Grenland og bygderegionen Telemark avhenger av graden av samhandling og nærhet mellom regionene. Forholdet kan konkretiseres som følger:

Geografiske forhold. Geografisk lokalisering er fortsatt en viktig faktor i forholdet by og bygd, men i en tid med økt mobilitet, både gjennom fysisk og virtuell kommunikasjon, så minskes betydningen noe og nye konstellasjoner i forholdet utvikles.

Økonomiske forhold. En økonomisk nærhet betyr hvor sterk den økonomiske interaksjonen mellom by og bygd er. Det gjelder pendling til arbeid, hvor man handler, men også hva man ønsker å bruke penger på i fritiden.

Politiske og administrative forhold. De politiske og administrative rammebetingelsene som påvirker by og bygd knyttes til kommunale, fylkeskommunale og statlige instanser som alle har sine administrative grenser.

Sosiale og kulturelle forhold. For mange i bygda er byen viktig som en sosial og kulturell arena. De ønsker å kunne ta seg en tur inn til byen, men er glade for å slippe å bo der. Det samme kan sies om folk i byen. Dette fenomenet kan studeres som forholdet mellom urbanitet og ruralitet. Identitet er en viktig side ved den sosiale og kulturelle nærhet i forholdet by og bygd.

Disse forhold får innvirkning også på hvordan vi studerer sammenhengen mellom byregionen Grenland og bygderegionen Telemark. Mange av forholdene inngår i hverandre, noen ganger også på en nyskapende måte.

3 LITTERATURGJENNOMGANG

3.1 Gjennomgang av generell lokaliseringsteori

Forholdet mellom by og land er et tema som har stått sentralt i tradisjonelle lokaliseringsteorier. Lokaliseringsmodeller og -teorier blir til i skjæringspunktet mellom idealiserte tilstander og empiriske observasjoner. De beskriver optimal lokalisering ut fra gjeldende økonomiske lover. Når vi tar med dette her, er det for bedre å forstå hva som har styrt lokalisering av ulike typer virksomhet i det geografiske landskapet.

Avhengighetene mellom by og land var sterke i tradisjonelle lokaliseringsmodeller. Alt i 1826 skrev den tyske geografen J.H.von Thünen sitt klassiske verk "*Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und National Ökonomie*" (von Thünen 1826). Modellen til von Thünen viser hvordan ulike typer jordbruksprodukter vil lokalisere seg rundt et enkelt marked. Det forutsettes fullkommen konkurranse. Under slike forutsetninger viser von Thünen at de tyngste, de med størst volum og de mest sårbare jordbruksproduktene ville bli produsert nærmest markedet. Transportkostnadene var en kritisk faktor og ulike typer produksjoner ville oppstå i ulike avstandssoner fra markedet avhengig av hvilken profitt det ville føre til. Denne modellen illustrer en sterk avhengighet mellom byen og det omkringliggende jordbrukslandskapet der byen var avhengig av varer fra bygda som på sin side er avhengig av et marked å selge i.

Mens von Thünen hadde tatt for seg lokalisering av jordbruksproduksjon tok Weber (1909) for seg lokalisering av industrien. Utgangspunktet for Webers modell var en tilstand der industrien brukte råvarer av ulike typer (grader av vekt tap i produksjonsprosessen), og ut fra dette klassifiserte han varene som mer og mindre mobile. I et heterogent landskap mente Weber at en industrientreprenør vil lokalisere virksomheten der hvor det var laveste kostnader i forhold til tre generelle lokaliseringsfaktorer; transportkostnader (inkludert både rå- og ferdigvarer), arbeidskraft og agglomerasjon/deagglomerasjon³. Agglomerasjonsfordeler ville føre til andre lokaliseringer enn på steder som ga minimumskostnader knyttet til transport og arbeidskraft. Agglomerasjoner ville oppstå på grunn av stordriftsfordeler i produksjonsprosessen, avhengigheter mellom bedrifter (vertikal og horisontal integrasjon), arbeidskrafts kompetanse, stordriftsfordeler ved innkjøp og infrastrukturfordeler. Deagglomerasjon kunne oppstå på grunn av at det i vekstområder ville bli høyere eiendomspriser.

Mens von Thünen og Weber hadde tatt for seg lokalisering av industri og landbruk tok Christaller (1933) for seg lokalisering av handel og personlig service under idealiserte forutsetninger. Sentralstedsteorien er en statisk likevektsteori og essensen i denne teorien er lokaliseringen av markedssentra av ulike størrelse som betjener en omkringliggende

³ Deagglomerasjon ville oppstå på grunn av økte eiendomspriser i sentrale områder

befolkning. Christaller viste at under idealiserte forutsetninger⁴, ville en få et system av byer (sentralsteder) som var bestemt av på den ene siden hvor stort kjøpekraftunderlag en vare/tjeneste måtte ha (indre rekkevidde) og på den andre siden hvor langt folk var villige til å reise for å oppnå en vare/tjeneste (ytre rekkevidde). I Christallers modell har hver sentralfunksjon sin indre og ytre rekkevidde. Desto mer spesialisert en funksjon er desto større er indre og ytre rekkevidde.

Løsch (1954) videreutviklet modellene til Christaller og Weber i dynamisk retning. Han viste også at det var lønnsomheten som var avgjørende for lokaliseringen, og ikke bare kostnadsminimalisering.

Lokalisering av næringsvirksomhet er bestemt av i stor grad bestemt av to hovedfaktorer; teknologi og økonomi. Reinert og Shootbrugge (1999) grupperer utviklingen fra 1770-årene og fram til i dag i fem ulike *tekno-økonomiske* epoker:

Ca tidsperiode	Betegnelse på epoken	Viktige næringer	Ny billig ressurs	Infrastruktur
1770-1840	Tidlig mekanisering	Tekstiler Maskiner	Vannkraft Bomull	Kanaler Veier
1830-1890	Damp og jernbane	Jern Transport	Damp Kull	Jernbane Dampskip
1880-1940	Elektrisitet og tungindustri	Elektriske maskiner Kjemiske produksjon	Stål Elektrisitet	Skip Veier
1930-1990	Fordistisk masseproduksjon	Biler Syntetiske materialer	Olje	Veier, Fly, Kabler
1990→	Informasjon og kommunikasjon	Data/Software Bioteknologi	Mikroelektronikk	Digital telekommunikasjon Satellitter

Denne tabellen illustrerer indirekte hvordan teknologiske nyvinninger påvirker både mobilitet, lokaliseringmønster og framveksten av nye næringer. Som følge av agglomerasjonsfordeler og masseproduksjonen ble det skapt store opphopninger av arbeidsplasser. Bilproduksjonen i USA er kanskje det mest typiske eksemplet på dette, og en taler her ofte om fordismen etter bilprodusenten Henry Ford. Småbedriftene var her underleverandører til store dominerende industrikonserner. Utover på 1970- og 1980-tallet utviklet det seg imidlertid en annen type industridistrikter som var basert på sterke gjensidige avhengigheter mellom mindre bedrifter. En taler ofte om fleksibel spesialisering, og områder i Italia blir ofte trukket fram som eksponenter på en slik utvikling (Toscana, Firenze, Bologna).

⁴ De viktigste av disse var: 1. Befolkningen er jevnt fordelt, 2. Transportmulighetene er like i alle retninger, 3. Forbrukeren kjøper varen på det nærmeste stedet de kan få den og d. Alle personer i en viss avstand fra senteret har like stor kjøpekraft.

Lokaliseringsfaktorene er av stor betydning for den regionale utvikling, også i Telemark fylke, mens graden av nærhet og interaksjon har endret seg mellom byen og landet. Den økte mobiliteten sees ved folks villighet til å pendle lenger og at nye, mindre og mer spesialiserte bedrifter vokser frem. Interaksjonen mellom mindre bedrifter kan ha et større verdiskapingspotensial enn små bedrifter som underleverandører til større konsern, men en slik utvikling avhenger i økende grad av en voksende kunnskapsøkonomi.

3.2 Kunnskapsøkonomien

De siste 15 årene har begreper som “kunnskapsøkonomi”, “ny økonomi”, innovasjonssystemer og entreprenørskap stått sentralt nå en skal forklare framvekst av næringsvirksomhet og økonomisk aktivitet. I kunnskapsøkonomien er kunnskap den viktigste ressursen og læring den viktigste prosessen (Lundvall & Johansen 1994). Onsager og Sæther (2003) hevder at “læringsøkonomi” ville vært et riktigere begrep. Ser vi på de tilnærmingene som ofte benyttes til å forklare økonomisk utvikling og vekst er begrepet også mer naturlig enn kunnskap som til alle tider har vært sentralt for økonomisk utvikling. Læring skjer i interaktive prosesser mellom personer innenfor en bedrift, i et lokalsamfunn, innen en region, innen et land eller gjennom internasjonale relasjoner.

Mens modelleringa av lokaliseringsmønstre hos Christaller, Weber og von Thünen bygde på enkle forutsetninger i en teknologisk verden der avstand var fysisk avstand er det vanskelig å modellere komplekse system (Nilsson & Uhlin 2003) i en læringsøkonomi. Forfatterne taler da også om en *kompleksitetsteori*. I denne boken drøftes 4 ulike teoretiske tilnærminger i drøftingen av hvordan næringsutvikling skjer:

Et *policyperspektiv* med utviklingen i Japan som case. Imitasjoner fra andre land i anvendelse av teknologiske nyvinninger var sentralt i denne type næringspolitikk.

Evolusjonær økonomisk teori – et institusjonelt perspektiv. Her vises det til et arbeid av Nelson & Winter (1982) hvor det tas for seg hvordan teknologiske nyvinninger oppstår i USA. De viser bl a til at neoklassisk økonomisk teori gir liten forståelse til hvordan innovasjoner skjer. De framhever at teknologiske nyvinninger oppstår i et samspill mellom teknisk forandring, konkurranse og markedsstruktur. De ser det også som viktig at staten gir en institusjonell ramme for nyvinninger, gjennom f eks lovgivning knyttet til oppfinnelser. Nilsson & Uhlin karakteriserer arbeidet til Nelson og Winter som et teoretisk nybrottsarbeid. I et nyere arbeid av Nelson (1998) “National System of Innovation” finner han to egenskaper som skiller nasjoner med stor innovasjonskraft fra de andre. For det første har disse landene et undervisningssystem som klarer å tilfredsstille etterspørselen etter arbeidskraft med god kompetanse. Den andre faktoren er at i land med mye innovasjoner utformes en politikk som stimulerer eksport, noe som igjen tvinger fram konkurranse og innovasjoner.

Industrielle kluster – ett strukturperspektiv. Porter (1990) hevder at et lands konkurransevne er avhengig av faktorforhold, etterspørselsforhold, konkurransearena og relaterte næringer. Næringer og bransjer er koplet til hverandre i det som ofte kalles en klynge. Porters modell fører til utvikling av klynger, dvs. opphopning av bedrifter⁵. Forhold som knytter sammen en klynge er i følge Malmberg (2004):

- Transaksjonslenker mellom kunder og leverandører
- Konkurranse på samme faktormarked
- ”Spill-overs” (kunnskapsoverføring fra en bedrift til en annen)
- FoU-samarbeid

Triple Helix – ett aktørperspektiv. Utgangspunktet for denne modellen er at kunnskap er den viktigste produksjonsfaktoren. Dette fører til at universitetene (og høyskoler) får en ny rolle og at grensene mellom universitetene og næringslivet viskes ut (Gibbons et al. 1994). I Triple Helix modeller fokuseres det på samspeillet mellom universitet, næringsliv og politikk. Økningen i samarbeidet mellom næringslivet og universitetene fører til et fremvoksende sosiologisk paradigme for økonomisk utvikling. Det er tale om en ny struktur for innovasjoner. Nilsson og Uhlin hevder at universitetsverdenen i Sverige gjennomgår en revolusjon da de er i ferd med å ikle seg en rolle som motor i den regionale utviklingen⁶. Triple Helix-modellen er en åpen modell som finnes i ulike varianter avhengig av hvordan det tre sfærene er sammnekoplet og også hvordan de opptre hver for seg.

De fleste av de teoriene som er utvikla har sin basis i nasjonale enheter (Lundwall 1992, Porter 1990). Spørsmålet som Nilsson & Uhlin stiller er om modellene er anvendbare på regionalt nivå, og de konkluderer med at de er relevante for et regionalt nivå. Forfatterne hevder systemtilnærmingen innenfor innovasjonssystemer er svak. De viser bl.a. til at når en gruppe av internasjonale innovasjonsteoretikere skulle systematisere status, kom de fram til at begrepet system i den sammenheng inkluderer alt som er viktig for innovasjon. ”Meningsløst,” kommenterer forfatterne, som mener *kompleksitetsteorien* er et godt verktøy for å beskrive utviklingen.

Kunnskapsøkonomi og Triple Helix som forståelsesgrunnlag for næringsutvikling gir grunnlag for å stille spørsmål om hvordan kunnskap oppstår i samfunnet. Det vises her til to bøker “*The New Production of Knowledge*” (Gibbons et al 1994) og “*Rethinking Science*” (Nowotny et al 2001). I den første av disse bøkene hevdes det at kunnskapen i samfunnet er transdisiplinær i sin karakter. Dette innebærer at at den skjer utenfor det enkelte fagområde, og delvis også utenfor universitet og høyskoler. I den andre boken slås det til lyd for at skillelinjene mellom samfunnet og universitetet viskes ut i større grad enn

⁵ Blant fagfolk disutes det om klyngebegrepet er et rent geografisk agglomerasjonsbegrep eller om det er funksjonelt betinget. Mange mener at Porter er uklar på dette punktet (se f eks Malmberg 2004)

⁶ I Norge kommer dette til uttrykk gjennom endringene i Universitets og høyskoleloven i 2002 og i arbeidstakeroppfinnelsesloven i 2003.

før. *Vetenskapen och samhället har invaderat hvarandras domener, demarkationalinjen mellan dem har løsts opp och de er nu involverade i en gemensam evolutionör prosess som fremst karakteriserats av det författrane kallar "omvänd kommunikation".* (Nilsson & Uhlin 2002:24). Det siste innebærer at det ikke bare er slik at vitenskapen snakker til samfunnet, men også at samfunnet snakker til vitenskapen. Omfanget av og takten i innovasjoner er helt sentralt for å forstå utviklingen.

Nilsson og Uhlin konkluderer med at læreprosesser er den viktigste prosessen i økonomisk utvikling, og i forhold til tradisjonelle produksjonsfaktorer som naturressurser, arbeid og kapital trekkes kunnskap inn som den fjerde sentrale produksjonsfaktoren. Læring oppstår ofte i klynger og Maskell (1998) taler om at "lokalisert kapabilitet" som utgjøres av fire hovedelementer. Stedets institusjonelle arv, fysisk infrastruktur, naturressurser og kunnskapsgrunnlag. Tillit mellom aktører er viktig for at læringssystemer skal fungere. I forhold til policyanbefalinger konkluderer forfatterne med følgende:

"Learning-by-interacting" får altså inte bare vara en distanserad förståelse för dynamiken i innovationssystem och kluster. Det måste också vara en policyrekommendation; en rekommendation som gäller alla delar va innovationssystemet, alltså även den del av det offentlige delsystemet som självt formulerar och utfärdar dessa rekommendationer" (Nilsson & Uhlin 2002).

Hvilke geografiske implikasjoner har så kunnskapsøkonomien for lokaliseringsmønsteret til næringslivet? Onsager og Sæter (2003:39) mener at nye kunnskapsintensive næringer har et territorielt vekstmønster og peker på generelle vekstmekanismer som gir opphav til spesialiserte agglomerasjoner og klynger:

- *Lokalisering og funksjonell desintegrasjon.* En ny pionerbedrift innenfor et nytt område utvikles og vokser. Gjennom dette utvikles ny næringsvirksomhet på ulike måter
- *Lokalisert kunnskapsoppbygging og innovasjon.* Sentrale deler av kunnskapsoppbyggingen og teknologiutviklingen er knyttet til sosiale, kumulative og territorielt forankra prosesser. Utvikling av taus og unik kunnskap kan gi grunnlag for næringsutvikling. Ressursene knyttet til dette er immobile.
- *Utvikling av fellesinstitusjoner og støttende infrastruktur.*
- *Tilføring av eksterne ressurser.* Utvikling av bedriftsmiljøer er ikke bare betinget av endogene prosesser som er lokalt/regionalt forankret, men også ofte av stor åpenhet utad til å knytte kontakter som bidrar med kapital, kompetanse og arbeidskraft.

3.3 Sted og identitet i regional utvikling

Så langt har vi vært innom mye av teorien som knytter seg til lokalisering. Her skal vi se litt nærmere på betydningen av stedsopplevelse og identitet. Der økonomisk geografi er sentral for lokaliseringsteorien, er kulturgeografi viktig for forholdet mellom sted og

identitet (Gunnerud Berg et al. 2004). I kulturgeografien er fokuset, ikke på sted som lokalitet eller kontekst, men på samspillet mellom menneskelig kulturbetinget aktivitet og stedets forutsetninger. Ifølge Jensen (1999) har vi beveget oss inn i et identitets- og drømmesamfunn der våre valg, blant annet knyttet til bosted og virke, bygger på det vi identifiserer oss med og hva vi drømmer kan bli mulighet. I et slikt samfunn blir identiteten og jakten på den svært viktig. I en økende globalisert verden, så oppheves mye av de tidligere barrierene over tid og rom knyttet til identitet. Identiteten er noe vi i et postmoderne samfunn må skape selv (Giddens 1991), og i denne prosessen søker mange til ”ytre” fellesnevner, slik vi finner det i media, film, musikk, mote, osv. Informasjonsteknologien gjør at verden kommer mye nærmere, noe som også slår ut på menneskers søken etter identitet. Dette kan gjøre terskelen til å flytte fra ene stedet til det andre mindre. Man har flere felles referanserammer på tvers av grensene. Dette kan oppfattes som frigjørende fra sted, samtidig ser vi at økt mobilitet ikke nødvendigvis gir en økt frihetsfølelse. Vi ser idag en mottrend (Mæland 2005) der mennesker søker å knytte seg opp til steder, til historie, kultur og natur. Det er ikke bare jobben og bakgrunnen vår som gjør at vi velger det ene stedet framfor det andre, det vi identifiserer oss med, hvem vi ønsker å være, blir svært viktig.

Sted og identitet knyttes sammen i identitetsregioner (Haukeland 2005). Det er den kulturelle praksisen som blir betydningsfull når regionen skal defineres. De kulturelle særtrekkene gjør en region attraktiv fremfor en annen. Identiteten synes å være en viktig faktor i regional utvikling. Det er med på å skape et eieforhold til regionen, og er en motivasjonsfaktor når det skal mobiliseres til endring. Identiteten gjør at folk holder seg i regionen og forsøker å skape nytt arbeid, om de mister arbeid. Identiteten forplikter, og derfor er også stedsidentitet av stor betydning når vi skal snakke om regional utvikling og merkevarer. Merkevarer som knyttes til sted og til identitet er av spesiell interesse når man snakker om å utvikle identitetsregioner (Kåsene 2005). Det finnes flere forskjellige identitetsregioner i Telemark, men vi har dratt fram to: bygderegionen Telemark og byregionen Grenland. Disse har en spesiell kulturhistorie og en spesiell kulturgeografi som gjør dem til to distinkte regioner med et verdiskapingspotensiale i identitetsregionen. Lokal kunnskap blir derfor en viktig side av kunnskapsøkonomien.

3.4 Framtidsscenarioer og sentrale drivkrefter i samfunnsutviklingen

Forskningen knyttet til framtida dreier seg om 1) *trendforskning* og 2) *scenarieforskning*. Den ene jobber med fremskrivninger, mens den andre jobber med mulige fortellinger om framtiden. Scenarielæring er en spennende metode og viktig for å heve blikket. Scenarienes oppgave er at den får folk til å heve blikket og øke bevisstheten rundt mulige framtider, hjelper oss stå bedre rustet til hvilken framtid som måtte inntreffe og se muligheter der andre ser problemer. To scenarieprosjekter vi skal se litt nærmere på er Østlandsforsknings scenarieprosjekt om Østlandet og det andre er Landbruks- og

matdepartementets (LMD) Framtidsbygda 2020. I tillegg skal vi studere noen sentrale drivkrefter i samfunnsutviklingen.

Østlandsforskning (Selstad 1999) trakk opp noen scenarier i et prosjekt der delrapporten het ”regional analyse og scenarier for Østlandet”. I analysen trekkes det opp to scenarier for Østlandet: ”Det Oslodominerte Østlandet anno 2015”, og ”Flerkjernet byutvikling på Østlandet”. Analysen er en del av et interreg-prosjekt og bruker ESDP som planverktøy. ESDP står for European Spational Development Perspective. Sentrale begreper er er monosentrisk og polysentrisk utvikling, som går på hvorvidt man sentrerer utvikling rundt en eller flere byer. Videre antas det at strukturendringene i næringslivet, bort fra primær- og sekundærproduksjon og økt kunnskapsintensiv tjenesteproduksjon, vil forsterke byenes rolle. Spørsmålet blir da om Oslo skal bli helt dominerende i fremtidens Østlandet, eller om en kan balansere utviklingen gjennom utvikling av andre bykjerner i en polysentrisk utvikling. Den ønskede utviklingen er den polysentriske, hvor det bygges opp bykjerner rundt Oslo for å balansere utviklingen. Det identifiseres fire slike bykjerner: Nedre Glomma (Fredrikstad/Sarpsborg), Vestfoldbyen, Mjøsbyen og Grenland. Gjennom sammenvoksing og integrering av nabobyer kan det bygges opp større byer som kan assimilere vekst på Østlandet og avlaste Oslo.

Hva så med bygdene? LMD laget et scenarieprosjekt om bygdene i 2004. Resultatet ble offentliggjort våren 2005 (<http://odin.dep.no/lmd/html/fremtidsbygda/>). Her ble det presentert fire fortellinger om fremtidsbygda: agribusinessbygda, motvindbygda, anti-jantebygda og forstadsbygda. Hver av disse fortellingene var et uttrykk for ulike effekter av dagens drivkrefter. Daværende Landbruksminister Sponheim var veldig interessert i hvordan man kunne få frem anti-jantebygda, med en kultur for nyskaping og innovasjon. Samtidig var det på landspresentasjonen i Bø i Telemark framme at fremtidsbygda ville kanskje ha noe av alle fire fortellingene i seg.

Når det gjelder drivkreftene, så skal vi hente her inn en del informasjon som er gjort i forbindelse med prosjektet ”Norske gardsbruk i Telemark” (Bolkesjø 2002). For å bedre forstå den utvikling vi er inne i både når det gjelder byen og bygda, samt forholdet mellom dem, så er det naturlig å skille mellom det tradisjonelle og det moderne⁷ samfunnet, og se hva som kjennetegner disse samfunnstypene. I det tradisjonelle samfunnet skjedde samhandling mellom folk og organisasjoner innenfor et avgrenset geografisk rom. Sosiale bånd, læreprosesser og organisasjonsliv var avgrenset til gården, slekta, lokalsamfunnet og regionen. Grunnlaget for yrkesliv, kulturliv og livstro var ofte basert på det man fant lokalsamfunnet. Lærdommen gikk fra far til sønn, fra gårdbruker til gardbruker, fra arbeider til arbeider osv. Det var i lokalsamfunnet den oppvoksende generasjon fant sine forbilder, og lokalsamfunnet ble preget av historiske og kulturelle tradisjoner. I kulturlivet benytter man ofte begrepet tradisjonsbærere, et begrep som man og kan nytte i forhold til

⁷ Begrepet ”moderne” er her brukt på en noe forenklet måte i forhold til hvordan det er brukt i faglige drøftinger der det er vanlig å skille mellom moderne og postmoderne. Her bruker vi begrepet ”moderne” om begge deler.

arbeidsliv og næringsutvikling. Samfunnsutviklingen ble formet gjennom de læreprosessene som foregikk lokalt. Man snakker ofte om at lokalsamfunn reproducerer seg selv, f.eks. ved at det utvikler seg et spesielt næringsliv. Møbelindustrien på Sunnmøre er et ofte nytta eksempel i så måte. I Telemark kan vi peke på tradisjoner innenfor områder som smedarbeid i Tinn, frukt dyrking i Sauherad eller folkemusikktradisjoner i flere bygder i Øvre Telemark. Disse nærings- og kulturtradisjonene må forstås ut fra egenskaper som kjennetegnet det tradisjonelle samfunnet.

I det moderne eller postindustrielle samfunnet er avstanden i tid og rom redusert og det blir knyttet kontakter over "uendelige" avstander. Toget, bilen, flyet, telegrafene og telefonen var alle revolusjonerende teknologiske nyvinninger som ga lokalsamfunnet bedre kontakt med omverden. Det siste store teknologiske spranget, informasjonsteknologien, er minst like revolusjonerende i forhold til påvirkningen av samfunnsutviklingen. Egenskaper ved det tradisjonelle samfunnet blir oppløst; det er ikke lengre lokalsamfunnet som er referansen for den oppvoksende generasjonen, men informasjonen fra det store verden. Samfunnsforskere innen sosiologi og sosialantropologi peker på at slektsamband og andre samband i lokalsamfunnet blir erstatta med vennskapsbånd som ofte oppstår over "uendelige" avstander. Slike samband er i større grad enn før knyttet til felles interesser, og vi kan snakke om en endring fra nettverk i lokalsamfunnet som var tufta på slekt, korte avstander og tradisjon, til forbindelser der det enkelte individ oppretter vennskap ut fra egne interesser. Dette er en del av den økte individualiseringa i samfunnet.

Kompetanse og kunnskap blir stadig viktigere for samfunnsutviklingen. Kunnskap gir makt, noe vil gjøre seg enda mer gjeldene i årene som kommer. Teknologien blir stadig viktigere på mange områder, og det er stadig færre som forstår og har kontroll over den teknologiske utviklingen. Dette kan skape dominerende grupperinger, og føre til større ulikeheter i samfunnet.

Utviklingen fra det tradisjonelle til det postmoderne samfunnet har vært en kontinuerlig prosess der endringstakten har variert fra tidsepoke til tidsepoke. De endringsprosessene vi er inne i er dramatiske, og ikke minst for bygdene sin del. Dette gir seg utslag i sentralisering, tradisjonelle bygdenæringer som mister sin verdi og en kultur preget av ensretting og standardisering gjennom massiv påvirkning globaliseringskreftene. Samtidig er det også utviklingstrekk som virker i motsatt retning, og som kan gi grunnlag for optimisme med tanke på bygdens framtid.

Den digitale informasjons- og kommunikasjonsteknologien kan virke både sentraliserende og desentraliserende. I Tabell 1 har vi satt vi sammenstilt noen sentrale drivkrefter som trekker i hver sin retning.

Tabell 1 Drivkrefter knyttet til IKT-utviklingen som virke sentraliserende og desentraliserende (Kilde: Bolkesjø 2002).

<p>Teknologien kan virke desentraliserende på grunn av at:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Næringslivet kan holde kontakt med kunder og leverandører ved hjelp av Internett • Store mengder informasjon kan overføres raskt • Personer som arbeider med felles oppgaver kan holde kontakt via Internett. • En stadig større del av de sysselsatte produserer tjenester der produksjonen er frikoblet fra en bestemt lokalisering • Transportstandarden blir gjennomgående stadig bedre 	<p>Teknologien kan virke sentraliserende på grunn av at:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Komplekse løsninger krever kontakt ansikt til ansikt. • Teknologien kan ikke erstatte sosial kontakt og gode sosiale miljøer i arbeidssituasjonen • Mens bruk av teknologi gir muligheter for desentralisering, viser erfaringer at den teknologiske utviklingen i seg selv er sentraliserende. Utvikling og nyvinninger krever ofte spisskompetanse og større miljø • Avgrensede muligheter for jobbskifte/karriereutvikling • Manglende tilbud av varer og tjenester i distriktene
---	--

Selv om det er krefter som trekker i ulike retninger, er det klart at Internetteknologien gir helt nye muligheter for distriktene. De teknologiske forutsetningene synes i alle fall å være til stede. Teknologien, sammen med opphopningsproblemet i de større byene med høye boligpriser, økende kriminalitet og dårlige oppvekstmiljø, kan bidra til at distriktene blir mer attraktive enn før.

I de senere årene har vi også sett at globaliseringskreftene også utløser nye trender og behov som kan komme distriktene til gode (Lønning 2003). Som en reaksjon på industrialisering og globalisering, og den kulturelle forflatningen og ensretting som følger av dette, er en ny trend i dag at det postmoderne mennesket søker etter det som er tradisjonelt, ekte og særpreget. Det er viktig at produkter kan fortelle en historie og gi en spesiell opplevelse. I en slik sammenheng er det behov for å tenke nytt rundt det lokale ressursgrunnet. Kulturøkonomiske utviklingsstrategier fremstår i den forbindelse som et redskap for å kunne hevde seg i en tid med sterk liberalisering og internasjonalisering. I en slik situasjon vil bygder som kun er leverandører av standard råvarer bli tapere på sikt. Det er derfor behov for å utvikle nye næringer og i større grad foredle og skape produkter på lokale ressurser.

Viktige sider ved en kulturøkonomisk utviklingsstrategi vil være å omdanne lokal kunnskap, f.eks. om natur, mat og kultur til ressurser for lokal utvikling. Den viktigste målsetningen vil være å etablere helhetlige lokale satsningsområder som kan skape nye inntektsgivende produkter, og markere stedet i forhold til verden utenfor. Å skape lokal forankring, identitet og bevissthet om lokale ressurser vil være en viktig del av strategien.

Det er spesielt viktig å få fram det som særpreger stedet, dvs. kvalitative fortrinn i forhold til andre steder. Det er således snakk om langsiktig stedsutvikling mer enn kortsiktig satsing på enkeltprodukter. I en større kulturøkonomisk satsing, hvor man ønsker å fremme et bredere spekter av produkter knyttet til lokale eller regionale assosiasjoner, kan man f.eks. tenke seg utvikling av egne varemerker som er geografisk forankret. Dette kan være med å fange opp assosiasjoner og akkumulere intellektuell kapital som kan gi rom for flere produsenter i samme området, og på den måten skape et grunnlag for positiv utvikling. Erfaringer med slike strategier både fra Norge og andre land i Europa, viser at viktige forutsetninger for å lykkes er bred mobilisering, lokal forankring, kunnskapsoppbygging, nettverkssamarbeid, koordinering og partnerskap i forhold til private og offentlig interessenter. Det viser seg også utviklingsprosessene tar tid og forutsetter tålmodighet. Dersom man lykkes med slike strategier, kan dette også bidra til øke attraktiviteten etablering av arbeidsplasser som man forbinder med typiske bynæringer. Vi har tidligere pekt på at teknologiske forutsetningene for dette i dag er til stede.

En drivkraft i samfunnet som både trendforskere og scenarieforskere er enige i eksisterer, er at vi har beveget oss inn i det Jensen (1999) kaller ”drømmesamfunnet.” Det er drømmene og følelsene som preger hvordan vi tenker og handler – det er med å skaper vår identitet, den vi drømmer om å være. Dette får innvirkning på valg av bosted, hva vi kjøper i butikken og hvordan vi skaffer oss en inntekt. ”Drømmen om bygda” er et viktig fenomen som mange avfeier som drømmeri, romantisering og føleri, men da vil man også overse mulighetene som ligger i folks drømmer. Drømmene er en drivkraft for folk, det er som med troen, det er det som får folk til å satse, enten det er snakk om bosetting, jobbskaping eller forbruk. Og det er ikke bare de utenfor bygda som drømmer om bygda, det gjør også de ”innfødte” – slik vi ser i prosjektet ”Morgedal som merkevare i kulturøkonomien” som Telemarksforskning-Bø har vært med å gjennomføre. I dette prosjektet så viste det seg en stor grad av samsvar mellom det folk i bygda drømte om for bygda i 2015 og det vi kjenner fra hva folk utenfra drømmer om og forventer å finne i Morgedal. Den bygda som klarer å imøtekomme folks drømmer, vil også være den som står sterkest rustet til å møte den framtid som måtte komme. Dette vil også være et innspill til regional utvikling i bygderegionen Telemark, der fokuset er på opplevelsesøkonomien.

3.5 Gjennomgang av politiske dokumenter og FOU-utredninger

Vi vil her se nærmere på hvordan forholdet mellom by og land behandles i distrikts- og regionalpolitikken og FoU-utredninger med fokus på problemstillinger og utfordringer knyttet til regional utvikling. I de senere årene har det kommet flere stortingsmeldinger og utredninger med fokus på distrikts- og regionalpolitiske spørsmål. Noen sentrale dokumenter er:

- St.meld. nr. 33 (1992-93). By og land - hand i hand. Om regional utvikling.
- St.meld. nr. 34 (2000-2001). Om distrikts- og regionalpolitikken.
- St.meld. nr. 31 (2002-2003). Storbymeldingen. Om utvikling av storbypolitikk

- NOU 2004:19. Livskraftige distrikter og regioner. Rammer for en helhetlig og geografisk tilpasset politikk. Utredning fra distriktskommisjonen.
- St.meld. nr. 25 (2004-2005). Om regionalpolitikken

I vår gjennomgang er det de nyeste utredningene som har størst fokus. Det er naturlig siden det er disse som i størst grad gir uttrykk for gjeldende politikk og rammer for framtidig utvikling.

3.5.1 Hva karakteriserer by og bygd i distrikts- og regionalpolitikken?

Som grunnlag for å kartlegge hva som karakteriserer forholdet mellom by og bygd i distrikts- og regionalpolitikken, kan være hensiktsmessig å ta utgangspunkt i hva som karakteriserer distrikter og regioner. Distriktskommisjonen (KRD 2004) peker på at begrepene distrikt og region ikke har noen entydige definisjoner, og at de benyttes om hverandre. I praksis brukes begrepet region på ulike nivåer, f.eks. felles bolig-, arbeids-, og serviceregioner (ABS-regioner), helseregioner, landsdeler, grenseoverskridende regioner og flernasjonale regioner. I følge Distriktskommisjonen gjelder dette også begrepet distrikt, men påpeker at dette begrepet også brukes som en motsats til byer og sentra, eller om perifere og spredt-bygde områder mer generelt. Distriktskommisjonen har heller ikke foretatt noen presis definisjon av regionalpolitikk og distriktpolitikk, men peker på noen forskjeller som det kan være viktig å framheve. Regionalpolitikken retter seg mot større områder som omfatter både byer, deres omland og mer typiske distrikter, og dekker alle deler av landet. Kjernen i regionalpolitikken er at det må føres en geografisk differensiert politikk, som er utformet slik at den bidrar til å utnytte den enkelte regions fortrinn. Distriktpolitikken retter seg mer mot utvalgte områder, som gjerne har perifer beliggenhet, lav befolkningstetthet, store avstander, små nærmarkeder og andre forutsetninger for vekst og utvikling enn i mer sentrale områder. Distriktpolitikken oppfattes som en ekstrainsats for å kompensere for ulikheter, sikre en jevnere fordeling av velferden, og for å gi de næringsdrivende i distriktene mer likeverdige konkurransevilkår.

Den smale distriktpolitikken er assosiert med politikken som har vært finansiert over Kommunal- og regionaldepartementets budsjett. Den brede distriktpolitikken vil si distriktpolitisk begrunnede tiltak innenfor de ulike sektorpolitikkenes, slik som samferdselspolitikk, næringspolitikk, utdanningspolitikk, landbrukspolitikk osv., og distriktpolitiske effekter av sektortiltak. Distriktskommisjonen hevder at det i utgangspunktet ikke er noen motsetninger mellom distrikts- og regionalpolitikken. En mer ambisiøs regionalpolitikk vil også kunne tjene distriktene, men kommisjonen peker også på at det ikke er noen automatikk i at så skjer. Hvis regionalpolitikken erstatter distriktpolitikken kan det gå ut over distriktene. For å få økende synergi mellom de to politikkområder blir det tatt til ordet for at disse må sees i sammenheng, og at en styrket regionalpolitikk ikke må føre til at de distriktpolitiske virkemidlene trappes ned. En evaluering av den bedriftsrettede distriktpolitikken foretatt av Teigen (2004) viser at bevilgningene til den smale distriktpolitikken har blitt mer enn halvert det siste 10-året. i

nominell kroneverdi er reduksjonen fra 2,9 milliarder til 1,4 milliarder. Korrigert for prisstigning er bevilgningene i 2003 bare 40 % av nivået 10 år tidligere. Bukve og Amdam (2004) stiller spørsmål ved om den sterke reduksjonen i det distriktspolitiske støttenivået er resultat av en bevisst politikk som har latt seg gjennomføre uten større konflikter fordi distriktene står politisk langt svakere i den enn for 10 – 20 år siden. Det blir pekt på at nedskjæringen i den distriktspolitiske innsatsen ikke er eksplisitt nevnt verken i budsjettokumenter eller i Stortingsmeldinger. Selv om bevilgningsreduksjonene ikke er omtalt, peker Bukve og Amdam (2004) på at de siste stortingsmeldingene gir et klart inntrykk av at distriktspolitikken taper terreng. Det vises bl.a. til at distriktspolitiske virkemidler blir omtalt som ”den nasjonale ekstrainsatsen” for distriktene, og at dette er interessant som retorisk grep. ”*Det antyder at det normale er null – resten er ekstra.*” Bukve og Amdam (2004) peker også på at det har skjedd regimeskifte i regionalpolitikken som kan tidfestes til første halvdel på 1980-tallet. Man gikk over fra et fordelingsregime til et utviklingsregime. I utviklingsregimet ble det mindre fokus på støtte til materielle investeringer, f.eks. knyttet til bygninger og produksjonsutstyr. Innsatsen ble mer rettet mot produktutvikling og markedsføring, kunnskapsutvikling, innovasjon og entreprenørskap. Innovasjon og konkurransevne har erstattet fordeling og modernisering som de sentrale begrepene i den regionalpolitiske diskursen.

3.5.2 Interaksjon og samhandling mellom by og land

I stortingsmeldinger og offentlige dokumenter om regional- og distriktspolitikk har det vært lite fokus på interaksjonene og samhandlingene mellom by og land. Fokus har ligget på utviklingen i distriktene og de utfordringer som distriktene står overfor som følge av økt sentralisering. I følge Amdam og Bukve (2004) har målsetningen om å opprettholde bosettingsmønsteret blitt tatt opp i nesten hver eneste stortingsmelding om regionalpolitikken. Dette til tross for at den faktiske utviklingen i hele etterkrigstiden har gått mot økende sentralisering. Det blir hevdet at bosetningsmålet langt på veg har blitt et ritual som har tildekket debatten om hva slags bosettingsmønstre det er mulig og ønskelig å stimulere til her i landet. I Stortingsmelding nr. 34 (KRD 2001), blir det imidlertid stilt spørsmål om hvilket nivå det er realistisk å stabilisere bosettingen på. Det blir her antydning at det er mer realistisk å stabilisere bosettingsmønsteret innen arbeidsmarkedsregioner, enn på kommunenivået. Dette er en tilnærming som støttes av historiske erfaringer og av ideer om klynger og bedriftsmiljø som forutsetning for innovasjon. Dette har bidratt til at de siste årene har vært økt fokus på byenes rolle for som drivkraft for regional utvikling. I en redegjørelse fra kommunal og regionalministeren i Stortinget i 2002 (Kommunal- og regionaldepartementet 2002), blir det bl.a. sagt følgende:

”Byene utgjør kraftsentra i større sammenhengende arbeids-, bo og serviceregioner. Tett samspill med omlandet, både når det gjelder næringsrelasjoner og innpendling, forsterker byenes vekstkraft. Dette samspillet vil regjeringen støtte opp under. Vi vil understøtte byenes sentrale rolle som motor i regional utvikling.”

I storbymeldingen legges det vekt på at storbyene har det beste utgangspunktet for innovasjon og verdiskaping. Dette begrunnes ut fra at det er der FoU-institusjonene er lokalisert, at storbyene fungerer som innfallsport for internasjonale trender, forskning og kunnskap, og de viktige kunnskapsintensive næringene i stor grad er lokalisert her. Det blir imidlertid påpekt at det likevel et komplisert spørsmål hvordan byene best skal kan utøve en motorfunksjon slik at de kan representere flere kraftsenter i ulike deler av landet.

Et avgjørende utgangspunkt som blir trukket fram for at storbyene skal spille en rolle som drivkraft i regional utvikling, er at de selv tar et initiativ, og sammen med de omkringliggende kommunene definerer innhold i og strategier for utviklingen i storbyregionen. I dette arbeidet trekkes fylkeskommunene også ofte fram som en viktig aktør (Hovik et al. 2004). Ofte blir det vist til samarbeidseksempler fra Stavangerregionen, hovedstadsregionen og Trøndelagsregionen.

En utredning fra Fosse et al. (2003), som det også henvises til i Storbymeldingen, drøfter byers utbredelse og begrepet byregion ut fra en norsk kontekst. Det rettes et fokus mot byregioner som funksjonelle regioner som ofte strekker seg utover de etablerte administrative grensene. Drøftingen baserer seg på pendling, samt en kartlegging av likheter og forskjeller på utvalgte områder (befolkningsendringer, inntekt- og utdanningsnivå, boligpriser og levekårsdata) mellom kommuner innenfor det som kan betegnes en felles bo- og arbeidsmarkedsregion.

Utredningen legger vekt på at beskrivelser av byenes utbredelse må nyanseres i forhold til viktige distinksjoner mellom materielle strukturer og samhandlingsmønstre på den ene siden, og spredningen av det som kan kalles urbane kulturer og identiteter på den andre siden. Videre konkluderer rapporten med at definisjoner av norske byregioner og avgrensning av disse må være en politisk oppgave med bakgrunn i slike definisjoners normative karakter. Det vil si at byregioner er konstruerte regioner i den forstand at en definisjon og avgrensning til enhver tid er avhengig av den hensikt/formål som danner grunnlaget for regionen. Videre må avgrensingsdiskusjonen knyttes til de ulike funksjonenes rekkevidde på ulike geografiske nivå. En region etableres alltid med en bestemt hensikt – i rapporten drøftes derfor hensikten med etableringen av byregioner som målområde for en ny bypolitikk, og det understrekes at det er det faktiske innholdet i politikken som må danne grunnlaget for en diskusjon om byenes utbredelse og byregioners avgrensning.

Analysene av større byregioner viste noen generelle trekk som blir trukket fram i utredningen. Størst befolkningsvekst, høyt lønnsnivå, høyt utdanningsnivå, til dels høye boligpriser og gode levekår karakteriserer noen av nabokommunene til senterkommunen. *Slik sett er de både like og ulike senterkommunen.* Kommuner utenfor de nære nabokommunene er spesielle ved at de ofte utgjør det nedre sjiktet i statistikken som ble benyttet. Senterkommunene scorer høyt på variabler for inntekts- og utdanningsnivå og

boligpriser, mens de ligger lavt på befolkningsvekst og nettoinnflytting. På levekårsindeksen scorer senterkommunen høyt (dvs dårlig levekår), noen nabokommuner kommer ofte bedre ut, mens det er store variasjoner i de ytre områdene. På bakgrunn av de analyser som er foretatt, består byregionen av tre ulike grupper kommuner:

- *senterkommune* med høy positiv netto innpendling, med relativt svak befolkningsvekst, et høyt lønns- og utdanningsnivå, høye boligpriser og bestemte levekårsproblemer
- *forstadskommuner* hvor en stor andel av arbeidsstyrken pendler til senterkommunen (høy netto utpendling), med relativt sterk befolkningsvekst (gjelder særlig noen av forstadskommunene), et høyt lønns- og utdanningsnivå, høye boligpriser og relativt små levekårsproblemer (sett i forhold til senterkommune)
- *randsonerkommunene* (i ytre del av byregionen) hvor deler av arbeidsstyrken pendler til senterkommunen (netto utpendling), med en svak (eller negativ) befolkningsvekst, lavest lønns- og utdanningsnivå i regionen, lave boligpriser og bestemte levekårsproblemer (ofte andre problemer enn i senterkommunen)

Utredningen viser at byregionene er funksjonelle regioner, men deres utbredelse er ikke entydig på noen måte. Det er naturligvis størst interaksjonen med forstadskommunene, og som også i størst grad vil være påvirket av utviklingen i byen. Dette omlandet utgjør en viktig basis for byenes service- og tjenestetilbud og er geografisk sett et større område en byenes pendlingsomland. Utredningen understreker imidlertid at alt etter som man velger å legge vekt på eller se bort fra ulike variabler og videre bestemte grenseverdier, så vil kommuner falle innenfor eller utenfor byregionene. Det innebærer at definisjonene av byregioner er et politisk/normativt valg.

I forhold til å skape vekst og utvikling, reises det også spørsmål ved hvilken betydning det har for kommuner i randsonen (ytterkantene) å være tilknyttet det regionale arbeidsmarkedet (byregionen). Dette gis det ikke noe entydig svar på. Variasjonene i utviklingsmønster er store for kommuner i byregionens ytre områder. Utredning peker også på at det er begrenset forskning og kunnskap om samspillet mellom by og omland i et moderne samfunn generelt og en i norsk kontekst spesielt. Den forskning som har vært gjennomført er stort sett begrenset til pendlingstall og bo- og arbeidsmarkedsregionenes utbredelse.

Selstad et al. (2004) har gjennomført en mye refert utredning om regionenes tilstand. Rapporten beskriver mange ulike indikatorer på regionnivå – dvs LA og ABS-regioner. Det er omfattende analyser på demografi og næringsstruktur, hvor forskjeller mellom by og land er viet stor plass. Tilnærmingen synes å være at småbyer og sentra skal demme opp for befolkningsnedgang på regional nivå, og at regioner uten sterke sentra er dømt til nedgang i folketall. Likevel står det lite eller ingenting om samspillet mellom by/land.

I den siste regionalmeldingen (KRD 2005) blir det også lagt vekt på inndeling av landet i grupper av kommuner i sammenhengende, funksjonelle regioner som grunnlag for analyser

av utviklingstrekk. Disse er 161 bo- og arbeidsmarkedsregioner og økonomiske regioner basert på Jukvam (2002), og 89 økonomiske regioner basert på SSB 1999. Disse to regioninndelingene dekker på ulike måter området for daglige reiser til arbeid og tjenester og annen daglig kontakt for både personer og virksomheter. Det blir pekt på at dette gir et bilde av utviklingstrekkene i nærings- og befolkningsstrukturen som ofte er mer relevant som grunnlag for diskusjon av utfordringer i ulike deler av landet, enn det man får ved å benytte administrative inndelinger som kommuner og fylkeskommuner. Videre benytter regionalmeldingen en inndeling av regionene etter størrelse på det største senteret i regionen som skille mellom ulike typer av regioner. Dette for å synliggjøres sammenhenger mellom senterstørrelse og variasjoner i utviklingstrekk. Inndelingen baserer seg på Selstad et al. (2004), og er som følger:

- *Storbyregioner*, har senter med over 50 000 innbyggere
- *Regioner med mellomstore byer* har senter med mellom 15 000 og 50 000 innbyggere
- *Småbyregioner*, har senter med mellom 5 000 og 15 000 innbyggere
- *Småsenterregioner*, har senter med mellom 1 000 og 5 000 innbyggere
- *Områder med spredt bosetting*, har senter med under 1 000 innbyggere (oftest enkeltkommuner)

Utviklingen i bosetningsmønsteret, i næringsstrukturen og i lokaliseringen av bedrifter går i favør av større byområder. Ca. 80-90 prosent av folket bor i byregioner med senter av ulik størrelse. Over halvdelene bor i storbyområder, men en stor del bor i mellomstore og små byregioner eller bygdebyregioner med ned mot 5000 innbyggere i sentra. Disse regionene består ofte av flere kommuner der folk bor både i senter og i bygder. Alle har likevel tilgang på senter og arbeidsmarknader av en viss størrelse.

I den siste regionalmeldingen blir det pekt på at en del områder med småsenter og spredt bosetting fremdeles vil oppleve reduksjon i folketallet. Det blir også sagt at målsetningen om å opprettholde bosetningsmønsteret ikke kan knyttes til utviklingen i enkeltkommuner. Det vil si at mål og operativ innsats skal vurderes ut fra utviklingen innen større bo- og arbeidsmarkedsregioner og utviklingen mellom landsdeler. Videre blir det tatt til orde for at målsetninger om en mer balansert utvikling i bosetting der alle landsdeler har vekst, bare kan nås gjennom en fordeling av byveksten, både mellom storbyområdene og mellom de mellomstore og mindre byene. Tjenestetilbudet, arbeidsmarkedet, kompetansemiljøene osv. gjør at mellomstore og mindre byområder blir et «lim» for bosetningsmønsteret i landsdelene. De mellomstore og mindre byene bør være viktige motorer for regional utvikling i sitt omland, på same måte som storbyområdene bør være motorer for utviklinga i landsdelene, og Osloregionen for heile landet. Et godt samspill mellom senter og omland på alle nivå framheves derfor som viktig.

Regional-meldingen peker på at dersom byregioner i noen landsdeler ikke blir attraktive for bosetting og lokalisering av virksomheter, vil det også over tid være vanskelig å holde

oppe balansen i bosettingen mellom landsdelene og å utnytte ressursene i og omkring byene til verdiskaping. Det vil også svekke grunnlaget for å ta vare på mangfold i kultur, levesett og kulturlandskap i landet.

Det er en utfordring å peke på hvordan og i hvilken grad byene kan være en motor i utviklingen for sitt omland. Vekst og utvikling i byene synes å være positivt for utviklingen de nære omlandskommunene (jf. Fosse et al. 2003), men utviklingen i byregionenes randsoner og rurale områder med lang avstand til bysentra vil være mer usikker.

3.5.3 Byene som motor for utvikling i hele landet?

I det foregående har vi konkludert med at utviklingen i byene synes å være positivt for de nære omegnskommunene, men at betydningen er mer usikker for kommunene som ligger i byregionenes randsoner. Her kan det tenkes at økt aktivitet i byene kan stimulere til fraflytting fra bygder og distrikter som ligger utenfor pendlingsavstand til bysentrene. Det er mange bygder både i Nord-Norge, i Trøndelag, på Vestlandet og på Østlandet som er preget av spredt bosetting, fraflytting og aldrende befolkning. Dette er bygder med stor andel sysselsetting i primærnæringene, og som har blitt rammet av strukturendringer i landbruk, fiskeri og ensidig industri. Dette er områder som har behov for omstilling og utvikling av nye næringer. Samtidig er dette områder som gjerne er rike på ressurser knyttet til natur, kultur og historie. Dette er ressurser som potensielt sett kan danne en viktig basis for steds- og næringsutvikling. Erfaringer fra mange sårbare bygder i Norge viser at en positiv utvikling er avhengig bevisste strategier, satsinger og entreprenører, der man tar utgangspunkt det som særpreger stedet og gjør en innsats for å styrke identiteten og gi lokalsamfunnet og området en unik profil. Spesielle kulturelle uttrykk kan spille en viktig rolle i en slik sammenheng. I en stadig mer globalisert verden, hvor kulturuttrykkene blir mer og mer like, blir spørsmålet: Hva har vi som byene ikke har?

I regionalmeldingen blir det også sagt at det er et mål å videreutvikle store og små steder og lokalsamfunn som er unike og attraktive for næringsliv, innbyggere og turister, ikke å viske ut forskjeller mellom by og bygd, eller mellom Nord-Norge og Sørlandet. Mangfoldet og variasjonene i landet må bli sett på som en ressurs, ikke som et problem. I områder med spesielle distriktpolitiske utfordringer blir det pekt på at det finnes ulike typer næringsmiljø med spesielle kunnskaper innenfor både industri og forretningsrettet tjenesteyting, utdannings- og FoU-miljø, og ressursbaserte næringer som landbruk, fiske og havbruk. Videre blir det pekt på at det finnes viktige naturressurser for verdiskaping som f.eks. reiseliv og reindrift, utmark, natur- og kulturlandskap og nasjonalparker i fjellområder.

Det er vanskelig å se hvordan byene skal fungere som en motor for utviklingen i slike områder. Utfordringene for å skape vekst og utvikling vil ofte være fundamentalt forskjellig fra de vi finner i byen. At byene ikke er tilstrekkelige motorer i utviklingen for

slike områder, kommer også til uttrykk ved at den *distriktpolitiske ekstrainsatsen* skal bidra til å styrke grunnlaget for bosetting og verdiskaping i områder og landsdeler med særlige utfordringer knyttet lavt folketall, tynne næringsmiljøer og lange avstander til sentra og markeder for innbyggere og næringsliv. I regionalmeldingen blir det også pekt på at det kommunale inntektssystemet og landbruksoverføringene er eksempel på offentlig innsats som skal bidra til å legge viktige rammer for ei stabil utvikling i slike områder. I den forbindelse er det viktig å være oppmerksom på at distriktpolitikken har tapt terreng i forhold til regionalpolitikken de senere årene. Regjeringen har også gjennom inntektssystemutvalget tatt til orde for å få utredet hvorvidt små kommuner skal få beholde småkommunetilleggene i inntektssystemet, eller om det å være en liten kommune skal være en frivillig kostnadsulempe. Det foregår også en sentralisering av landbruks-overføringene ved at mange små bruk i de indre og høyereliggende delene av landet ikke lenger er berettiget produksjonstilskudd. Satsinger på utvikling av nye landbrukstilknyttede næringer gjennom "Landbruk +", utgjør en svært liten satsing sett i forhold til de totale overføringene til landbruket. Det er ikke lenger noen målsetning å opprettholde bosettingen på kommunenivå, men heller stabilisere folketallet innen arbeidsmarkedsregioner.

I høringsuttalelsene til Distriktskommisjonen sin utredning var det flere fylkeskommuner og en rekke kommuner som etterlyste et skarpere fokus på de minste lokalsamfunnene i innstillingen. Det ble gitt uttrykk for at man ser behovet for regionale motorer, men understreker også behovet for å styrke innsatsen og finne tiltak som kan bidra til en positiv utvikling også for de små lokalsamfunnene. Sogn og Fjordane fylkeskommune tilrådte bl.a. at det blir opprettet et nasjonalt senter for småsamfunnsutvikling, lokalisert til eget fylke.

En utredning av hva som kjennetegner små distriktskommuner som klarer seg bra (såkalte plusskommuner⁸) (Vaagen 2004), viste bl.a. disse kommunene hadde følgende kjennetegn:

- Innbyggerne har et sterkt lokalt engasjement og gründerånd
- Innbyggerne er patriotiske og lojale, med sterk identitet og tilknytning til egen kommune eller egen bygd
- Nøkkelaktører er samarbeidsorienterte, og det er sterke allianser mellom lokale ildsjeler, næringslivet og kommunen
- Frivillige organisasjoner utgjør en stor kraft i utviklingsarbeidet, og det er lett å mobilisere folk til dugnad
- Kommunene har satsset ressurser på bl.a. stedutvikling, tilrettelegging av gode bomiljø og kommunale tjenestetilbud
- Kommunene har orden i økonomien

For å skape vekst og utvikling i sårbare distriktskommuner vil det, i motsetning til en vekstsenterstrategi, trolig være mer hensiktsmessig å stimulere til regionalt og lokalt

⁸ Kommune som inngikk utredningen var Leksvik, Hemne, Alvdal og Øystre Slidre.

forankrede utviklingsstrategier som bidrar til lokal mobilisering og bevisstgjøring i forhold til lokale og regionale kvaliteter og ressurser som grunnlag for profilering og næringsutvikling. Vi har eksempler på at slike strategier har gitt positive effekter i flere områder, f.eks. i Hjartdal og i Aurland (Haukeland et al. 2005 in. prep) og i Selje og i Balestrand (Høyvik 2003). Erfaringene tilsier at det kan være hensiktsmessig at man i regionalpolitikken stimulerer til omstilling og utvikling ved å kanalisere virkemidler til spesielle identitetsregioner. Formålet med dette vil da være å skape bred mobilisering rundt felles utfordringer og utviklingsmuligheter, bidra til bygging av partnerskap med offentlig sektor, frivillig sektor og næringslivet – spesielt reiselivsnæringen.

I regionbygging er identitet viktig som grunnlag for å skape tilhørighet og felles engasjement i forhold lokale utfordringer, kvaliteter og utviklingsmuligheter. I en utredning av betydning av identitet og tilhørighet i spørsmål om kommunesammenslutning, hevder Frisvoll og Almås (2004) at interkommunal identitet er et fundament som alle vellykkede kommunesammenslutninger nå bygger på. De snakker også om hvordan felles identitet kan bygges, og viser i den forbindelse til identitetens 3 i-er, dvs. interaksjon, identifisering og institusjonalisering. Det vises til at dette er tre prosesser som henger tett sammen, men at disse begrepene tradisjonelt i forskningen benyttes om hver sin type region. Det vil si at *Interaksjon* er den viktigste analysedimensjonen i analysen av funksjonelle regioner. Som ABS-regionene. *Identifikasjon* er den viktigste dimensjonen for klassifisering av homogene regioner (kulturelle regioner). Disse to tilnærmingene benyttes til å analysere regioner som er statiske, dvs. at de analyserer et stillbilde fryst i tid. *Institusjonalisering* referer derimot til selve prosessen med å danne/endre en region, noe som vil ha en tidsdimensjon.

Om identifikasjon sies det at det er selve grunnmeningen med identitet. Videre sier forfatterne at identifikasjon skapes gjennom prosesser som gir følelse av enhet, tilhørighet eller samhörighet. Slik samhörighet skapes over tid – til dels svært lang tid. Interaksjon er én av to kjernefaktorer i prosessene hvor tilhørighet dannes. Tid er den andre. Når det gjelder institusjonalisering, henvises det til den finske geografen Pasi (1986, 1996, 2002), som deler institusjonaliseringen inn i fire faser:

1. Dannelse av den territorielle formen. Lokalisering av sosial praksis gjennom grensdragningen mellom “vårt” og “de andres” geografiske område.
2. Formulering av regionen i form av begrep og eller symboler.
3. Etableringen av institusjoner. Dette stadiet refererer til den formelle etableringen av institusjoner som har den nye geografiske enheten som sitt nedslagsfelt.
4. Etableringen av en bevissthet i samfunnet knyttet mot den nye regionen, både innenfor og utenfor regionen.

Egenskaper ved natur, landskap, kultur- og idrett, historiske begivenheter osv. skiller ofte ett område fra et annet. Hva som er sterke lokale tilhørighetsfaktorer i ulike regioner vil variere, og er f.eks. trolig vesentlig forskjellige i Vest-Telemark og Grenland. I tilknytning til drøftingen av identitetens betydning for kommunesammenslåing har Frisvoll & Almås

(2004) listet opp faktorer som hemmer og fremmer en interkommunal identitet. Det som fremmer en interkommunal identitet er:

- Felles arbeidsmarked
- Kommunene deler et handelssenter
- Felles skole
- Felles institusjoner som lokalavis, kulturhus, idrettslag mv
- Vellykket interkommunalt samarbeid og infrastruktur

Faktorer som hemmer utviklingen av interkommunal identitet er:

- Pendlingshull, dvs. at en f.eks. ikke deler en felles ungdomsskole. For arbeidspendling sies at innpendling i liten grad bygger identitet i innpendlingskommunen.
- Sterke stedsnavn. Eksempel Ørsta og Volda.
- Jevnstore kommunesentre
- Fravær av felles institusjoner
- Fravær av vellykket interkommunalt samarbeid
- Bygdelister
- Topografiske barrierer og geografisk avstand

Ulike faktorer som fremmer interaksjon og samhandling er altså viktig for å fremme felles identitet. I forhold til regional utvikling er det også viktig å være oppmerksom på at samarbeid mellom regioner med felles utfordringer og utviklingsmuligheter også kan bidra til å fremme en felles identitet. Fellesinteresser og funksjonelle forbindelser kan således være vel så viktig for å skape felles identitet som geografisk avstand.

4 TELEMARF FYLKE: EMPIRISKE ANALYSER OG FAKTA

I dette kapitlet ser vi på tilgjengelig statistikk for Telemark. Dette er data fra SSB, Foretaksregisteret og regnskapsdatabase over alle regnskapspliktige foretak i Norge.

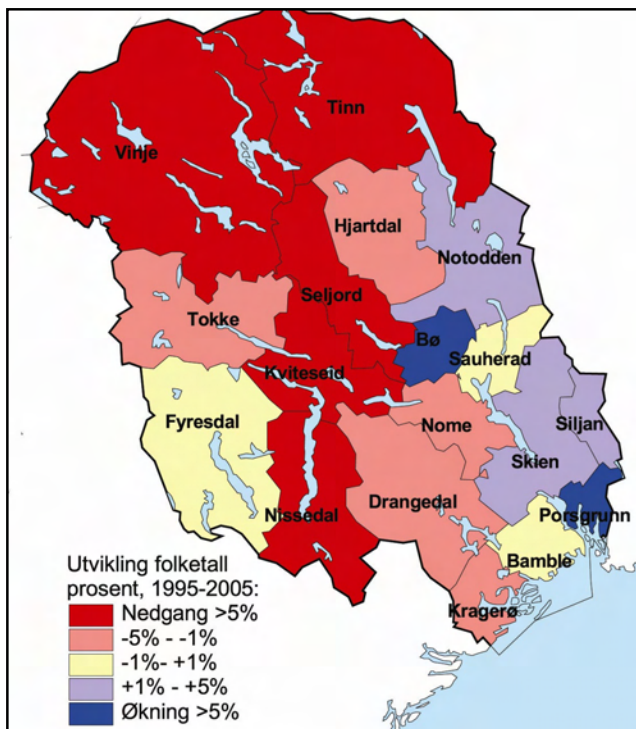
4.1 Befolkning

Bygdenes hovedproblem i Telemark fylke er synkende folketall.

Befolkningen i bygderegionen

Telemark har stort sett sunket i hele perioden etter 2. Verdenskrig, med unntak at en kort periode på 70-tallet. De politiske ambisjonene i distriktpolitikken har blitt redusert ettersom en ikke har greid å stoppe utflyttingen. Dette har gitt seg utslag i at en ikke lenger har som mål å stabilisere befolkningen på kommunenivå, men heller flytter målsettingen om stabil befolkning på et høyere geografisk nivå, f.eks regionnivå. De fleste regioner vil inneholde en by eller et tettsted som kan fungere som en "brems" på befolkningsnedgangen for regionen i sin helhet.

Ser vi på utviklingen i Telemark fylke de siste ti årene, finner vi igjen ulike utviklingstrekk mellom Øvre og Nedre Telemark.

Figur 1: Endringer i befolkning i kommuner i Telemark fra 1995 til 2005. Data: SSB.

Alle kommunene i Grenland har hatt stigende befolkning i de siste ti årene. I Øvre Telemark er det bare Bø og Notodden som har vekst i befolkningen. Vest-Telemark og Tinn har hatt sterk nedgang i befolkningen, og her er det bare Fyresdal som har klart å holde folketallet noenlunde stabilt.

Flyttestrømmene kan skyldes ulike forhold. For det første har det noe med kommunenes attraktivitet som bosted å gjøre og hvor flinke kommunen er til å formidle dette, slik vi ser blant Hollendere i Fyresdal. For det andre kan flyttingen skyldes arbeidsplasser, dvs folk flytter etter jobber, eller attraktive jobber.

Kommunenes attraktivitet som bosted er vanskelig å måle og kvantifisere direkte, og vil også kunne endres over tid. Attraktiviteten vil dessuten kunne variere sterk mellom befolkningsgrupper. Arbeidsmarkedet er langt lettere å analysere, og her finnes det rikelig med kvantitative data.

4.2 Netto pendling

Netto pendling forteller om et område har overskudd eller underskudd på arbeidsplasser.

Et område med overskudd på arbeidsplasser vil kunne øke befolkningen gjennom tilflytting av folk som får arbeid i området. Tilsvarende vil et område med underskudd på arbeidsplasser lett få utflytting av personer som ønsker å bosette seg nærmere arbeidsplassen.

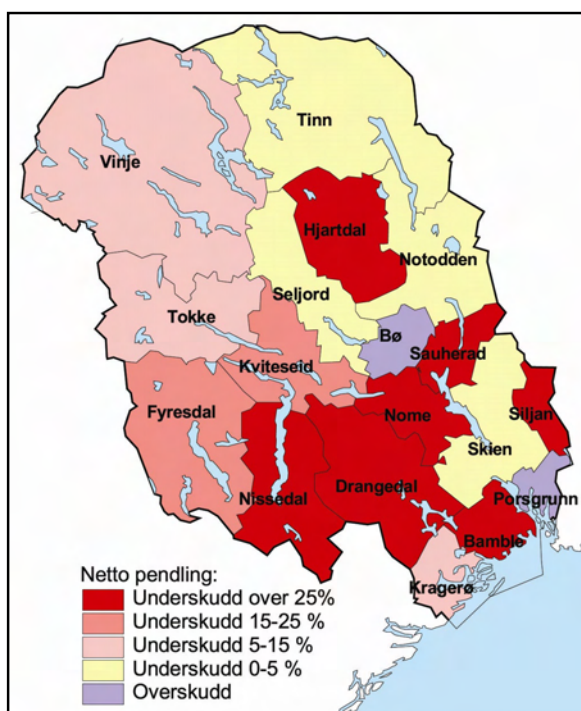
Ser vi på kartet over nettopendling i kommunene i Telemark, går det fram at det bare er to kommuner som har overskudd på arbeidsplasser, Porsgrunn og Bø.

Kommuner som Skien, Notodden, Seljord og Tinn har nesten balanse mellom inn- og utpendling.

Hvis vi sammenholder kartet over netto pendling med kartet over befolkningsendringer på forrige side, ser vi at de to kommunene med overskudd på arbeidsplasser, Porsgrunn og Bø, også er de kommunene som har størst befolkningsvekst. Dette bekrefter at befolkningsendringer kan forklares med arbeidsmarkedet.

Enkelte kommuner har imidlertid befolkningsvekst selv om det er stort underskudd på arbeidsplasser. Dette gjelder kommuner som Bamble og Siljan. Forklaringen på dette er naturligvis nærheten til arbeidsmarkedet i Porsgrunn.

En kommune som Tinn, som nesten har balanse mellom arbeidsplasser og sysselsatte, har derimot ikke noe annet arbeidsmarked i umiddelbar nærhet. Her går folketallet kraftig ned. Kanskje dette kan tolkes som at kommuner som er geografisk isolerte er avhengige av å ha

Figur 2: Netto pendling, dvs antall arbeidsplasser fra trukket antall bosatte som har arbeid. Data fra 2004, SSB.

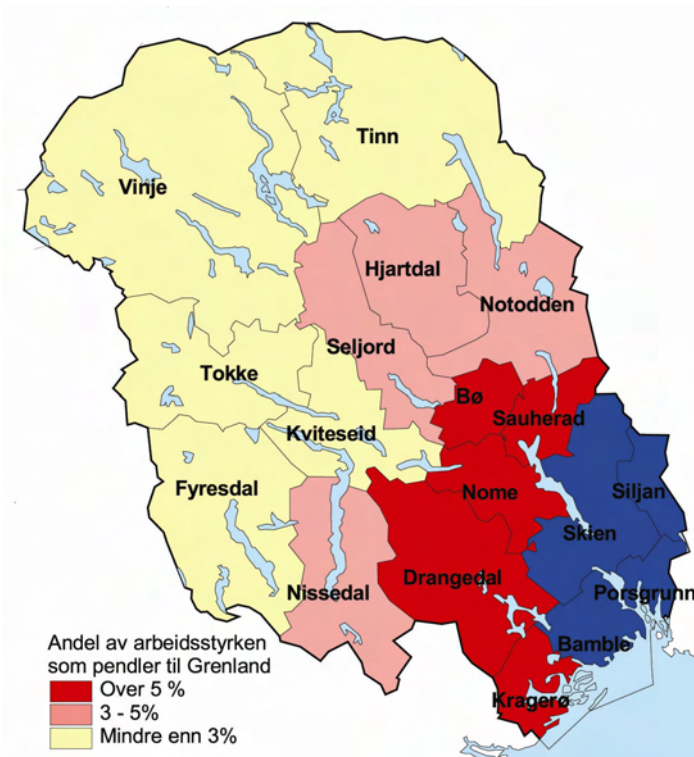
arbeidsplasser for å opprettholde befolkningen. For kommuner med nærhet til arbeidsmarkeder utenfor kommunen er kanskje bostedskvaliteter viktigere.

4.3 Pendling til Grenland

Grenland med Porsgrunn/Skien framstår som ”storbyen” i Telemark fylke. Gjennom sin størrelse, med over 100.000 innbyggere, er Grenland dominerende i Telemark. Mange fra omkringliggende kommuner pendler til Grenland. På den måten blir Grenland er ”motor” i sitt omland.

På kartet kan vi se at pendlingen til Grenland varierer med avstanden.

Kommuner som Kragerø, Drangedal, Nome, Bø og Sauherad har stor pendling til Grenland. Nome har størst pendling, her pendler 18,7 prosent av de yrkesaktive til Grenland.

Figur 3: Andel av de yrkesaktive som pendler til Grenland, 2004. Data: SSB.

I kommuner som Nissedal, Seljord, Hjartdal og Notodden er det en viss grad av pendling. I disse kommunene pendler mellom 3-5 prosent av de som har arbeid til Grenland.

I de andre kommunene pendler mindre enn 3 prosent av de yrkesaktive til Grenland. I disse pendlingstallene ligger det også inne studenter i Grenland som har deltidsarbeid. Studenter beholder som oftest hjemstedsadressen.

Utviklingen i Grenland har dermed mest å si for randkommunene. I Øvre Telemark er pendlingen til Grenland temmelig liten.

4.4 Pendling mot aksen Kongsberg/Oslo

Enkelte i Øvre Telemark har hevdet at utviklingen i Grenland har lite å si for deres lokalsamfunn. Victor Norman hevdet på Vest-Telemark Konferansen den 8. februar 2005 at utviklingen i Grenland var viktig for Vest-Telemark. Andre, f eks tidligere ordfører i Tinn, har tvert i mot hevdet at utviklingen i Grenland er helt uinteressant, ettersom de orienterer seg mer mot aksen Kongsberg/Oslo.

Dette kan belyses med fakta. Vi kan se på andelen av befolkningen som har arbeidssted i Grenland, i forhold til andelen som pendler til Buskerud/Akershus/Oslo.

I kartet har vi fargelangt kommunene i Telemark i forhold til hvor flest pendler.

Utenfor selve Grenland, er det bare tre kommuner i Telemark hvor Grenland er viktigere enn områdene øst for fylket. Det er Kragerø, Drangedal og Nome. I alle de andre kommunene er det flere som pendler ut av fylket i retning østover.

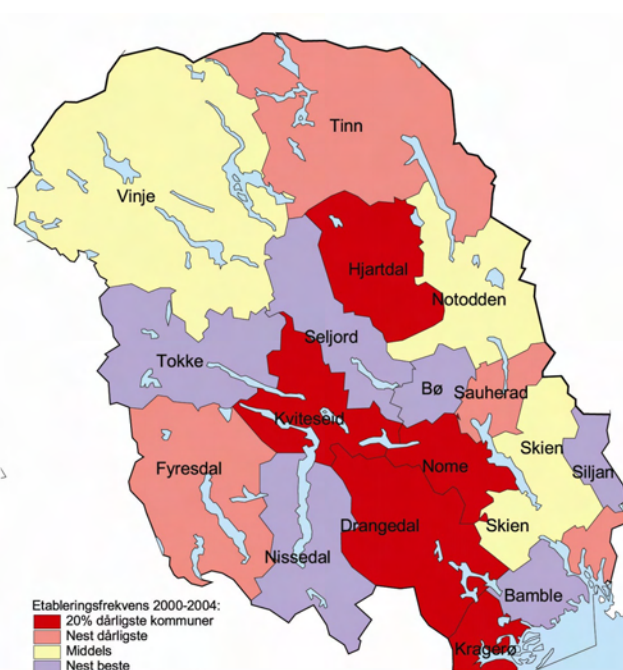
4.5 Næringsutvikling i Øvre og Nedre Telemark

Hva med næringsutviklingen i Øvre og Nedre Telemark? Er det forskjeller mellom byregionen Grenland og bygderegionen Telemark?

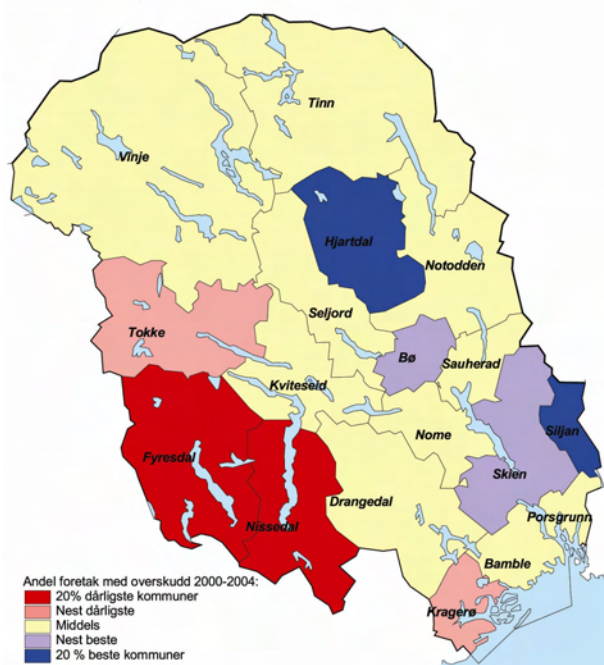
Telemarksforskning-Bø har gjennom mange år utviklet statistiske verktøy for å måle forskjeller i lokal og regional næringsutvikling. Telemark fylkeskommune var første initiativtaker og oppdragsgiver for dette arbeidet.

I dag måles den samlede næringsutviklingen gjennom en indeks som er sammensatt av fire indikatorer: Etableringsfrekvens, andel lønnsomme foretak, andel foretak med realvekst, og næringslivets relative størrelse. Vi kan bruke disse indikatorene for å se om det er systematiske forskjeller i næringsutviklingen mellom ulike deler av Telemark. Når det gjelder nyetableringer, er det ingen klare mønster. Ingen kommuner i Telemark er blant den beste femtedelen i landet, men en del er i nest beste gruppe. Dette er ulike kommuner som Bamble, Siljan, Nissedal, Tokke, Seljord og Bø. De dårligste på nyetableringer er Kragerø, Drangedal, Nome, Kviteseid og Hjartdal.

Når det gjelder lønnsomhet, er det heller ingen klare mønstre. De fleste kommunene i Telemark kommer ut med middels lønnsomhet. Hjartdal og Siljan er i beste gruppe, mens Nissedal og Fyresdal er i dårligste gruppe. Dette er imidlertid små kommuner med få regnskapspliktige foretak. At Bø og Skien kommer godt ut kan antakelig tilskrives vekst i folketall.

Figur 4: Etableringsfrekvens, gjennomsnitt 2000-2004.

Figur 5: Andel lønnsomme foretak, gjennomsnitt 2000-2004.

Når det gjelder vekst, er det faktisk Vest-Telemark som har størst andel vekstforetak. Kommunene Vinje, Seljord, Kviteseid og Nissedal tilhører alle den beste femtedelen av kommunene i Norge med hensyn til andel foretak som har realvekst. Kommunene i Grenland og randkommunene skårer enten middels, eller under middels.

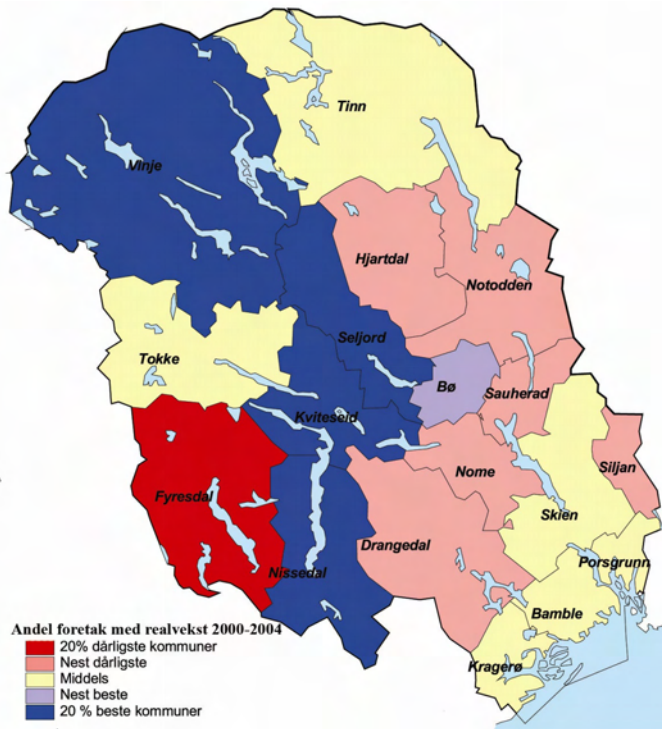
Her er veksten målt med andelen foretak med realvekst i samlede inntekter, slik at store og små foretak teller likt.

Dersom vi ser på næringslivsindeksen, som er en indikator for samlet næringsutvikling, ser vi at Bø og Seljord er de kommunene som kommer best ut.

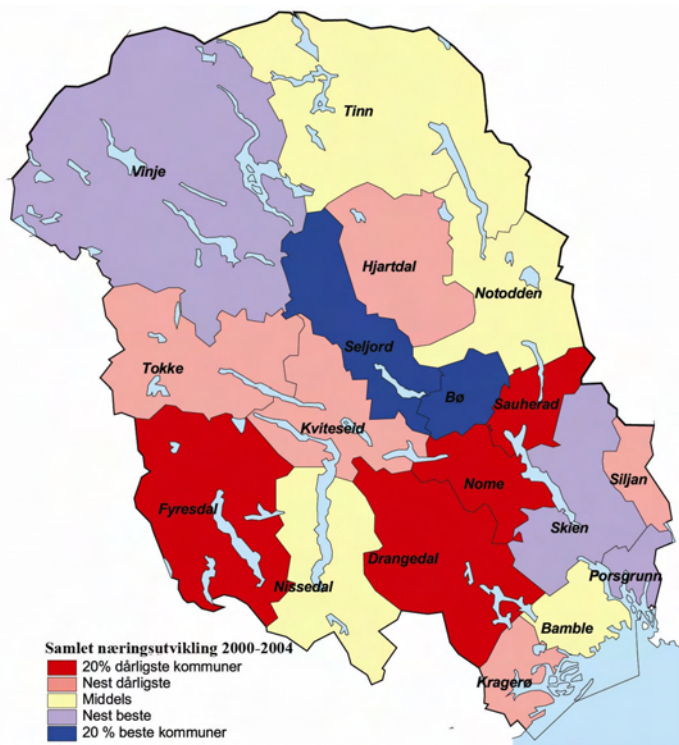
Skien, Porsgrunn og Vinje kommer i nest beste kategori. Fyresdal, Drangedal, Nome og Sauherad er de kommunene som er i dårligste kategori.

Mønsteret er at de kommunene som har relativt mye næringsliv i forhold til folketallet gjør det best. Bø og Porsgrunn er de eneste kommunene som har overskudd på arbeidsplasser, mens Seljord og Skien har nesten balanse.

De kommunene som har den dårligste utviklingen, har også lite næringsliv, jf kartet som viser netto pendling. Drangedal, Nome og

Figur 6: Andel foretak med realvekst i omsetning, gjennomsnitt 2000-2004.

Figur 7: Næringslivsindeksen, gjennomsnitt for 2000-2004.

Sauherad er de kommunene i Telemark som har minst næringsliv i forhold til folketallet.

Vi kan også se på utviklingen av samlet antall private arbeidsplasser i kommunene i Telemark.

Kartet viser at ingen av kommunene i Nedre Telemark har vekst i antall private arbeidsplasser.

Kommuner med vekst er Vinje, Seljord, Bø og Nissedal.

Utviklingen av arbeidsplasser i Grenland har naturligvis vært preget at den sterke rasjonaliseringen i prosessindustrien. Denne rasjonaliseringen har redusert antall industriarbeidsplasser med mellom 400 og 500 hvert år i de siste fem årene.

Figur 8: Endring i antall private arbeidsplasser fra 2000 til 2004. Data: SSB.

Tallmaterialet som foreligger viser ganske klart at Grenland ikke har vært en ”motor” for Telemark i de siste årene. Næringsutviklingen i Grenland og Nedre Telemark har ikke vært bedre enn for Øvre Telemark uansett hvilken indikator vi velger. Pendlingsmønsteret viser dessuten av det bare er nabokommunene til Grenland som i stor grad drar nytte av arbeidsmarkedet i Grenland. Øvre Telemark, og delvis Midtre Telemark er mer avhengig av arbeidsmarkedet øst for Telemark. Grenland har for øvrig som region et underskudd på arbeidsplasser, og er dermed avhengig av arbeidsmarkedet i Vestfold for å sysselsette befolkningen. Gjennom at mange fra Grenland pendler til Vestfold, åpnes det for pendling fra andre kommuner i Telemark til Grenland. Pendlingen fra Grenland til andre kommuner i Telemark er liten.

En fremgang for Grenland, som følge av f.eks. ekspansjon i industrien gjennom ilandføring av gass, vil få positive effekter for kommuner som Kragerø, Drangedal, Nome og Sauherad. Med dagens pendlingsmønster vil de andre kommunene få begrenset effekt. Et scenario med sterk økning i industrisysselsettingen i Grenland er imidlertid lite sannsynlig. Pågående rasjonalisering vil føre til fortsatt reduksjon i industrisysselsettingen i eksisterende bedrifter, selv om produksjonen øker. Enkelte bedrifter er dessuten truet av

nedleggelse, som f.eks. Union. En ekspansjon av industriarbeidsplasser i Grenland vil derfor betinge at ny produksjon lokaliseres til Grenland i stort omfang.

5 Sammenfattende vurderinger

Sentrale problemstillinger for utredningen har vært å se nærmere på hva som kjennetegner forholdet mellom by og bygd i regional utvikling, og hvorvidt en økt satsing på byene vil være positivt for bygda.

5.1 Forholdet mellom by og bygd i regional utvikling

I tradisjonell lokaliseringsteori er byen karakterisert som markedsplass, mens bygda er råvareleverandør til dette markedet, f.eks. jordbruksprodukter. Sett i forhold til industriutvikling er byene det stedet hvor det var hensiktsmessig å lokalisere virksomhet ut fra at tilgangen til produksjonsfaktorene arbeidskraft og råvarer, tilgang til marked og agglomerasjonsfordeler av ulike karakter. Bygdene er karakterisert ved at virksomheten er knyttet til produksjon av stedeegne ressurser primært med utgangspunkt i naturressursene.

Tradisjonelt var det en sterk avhengighet mellom by og land i den regionale utviklingen. Byen var markedsplass for varer som ble produsert i omlandet og nærhet i geografisk avstand var viktig. Industrialiseringen endret på dette mønsteret og ga lokaliseringsmønstre av en annen karakter. Lokaliseringen ble i stor grad bestemt av tilgangen til råstoffer og naturressurser. I Norge spilte f.eks. vannkraftressursene en avgjørende rolle for lokaliseringen av byene sammen med beliggenhet som gjorde eksport mulig. I Telemark er Notodden, Rjukan og Skien eksempler på henholdsvis utnyttelse av vannkraft og beliggenhet ved sjøen for eksport av tømmer og trevarer. Tradisjonelt var det en sterk avhengighet mellom lokal produksjon av råvarer og videreforedling i nærmeste tettsted. Det var f.eks. meierier på Notodden, i Bø og i Kviteseid.

Selv om avhengighetene mellom by og land er mindre åpenbare enn de var tradisjonelt når mobiliteten var dårligere, har de fortsatt gyldighet på en god del områder. Dette gjelder både for daglige gjøremål og produkter fra bygda blir videreforedlet byene. Unionsaken er et eksempel på at nærheten mellom råstoffleverandører og produksjonsbedrifter ikke er helt fraværende heller i kunnskapsøkonomien. For skogeierne i Vestfold, Telemark og Agderfylkene er avhengigheten av Union stor for å kunne få en brukbar pris på massevirke av gran. Saken illustrerer imidlertid klart også hvordan stordriftsfordeler i produksjonen er av avgjørende betydning.

Vi kan konkludere med at nærhet i geografisk forstand er av mindre betydning i dag enn tidligere. Dette gjør at geografiske regioner er av mindre interesse for å forstå den regionale utviklingen. I kunnskapssamfunnet er andre faktorer som dominerer utviklingen,

og som gir oss det mønsteret vi ser når det gjelder den regionale utviklingen. Kontakter og avhengigheter i kunnskapssamfunnet er i mye større grad av funksjonell karakter, dvs. at fellesskapsinteressene er funksjonelle i si sin karakter. Utviklingen av ulike typer for regionalt samarbeid som fjellregionsamarbeidet rundt Hardangervidda og EU-prosjektet Euromontana illustrerer dette. Økt mobilitet og ny teknologi muliggjør slike former for samarbeid.

5.2 Byene som drivkraft i den regionale utviklingen?

Den teknologiske og økonomiske utviklingen har ført til at det fra krigen og fram til i dag har pågått mer eller mindre kontinuerlige sentraliseringsprosesser. Det har likevel hele tiden vært en distrikts- og regionalpolitisk målsetning om å opprettholde bosettingsmønsteret. Distriktpolitikken som har hovedfokus på de spredtbygde og sårbare områdene har tapt terreng i forhold til den bredere regionalpolitikken. Målsetningen er nå at byene skal fungere som motorer innen sine regioner og sitt omland.

Hvis vi i begrepet utvikling legger positiv utvikling i form av vekst og ny og innovativ virksomhet, kan vi stikkordsmessig si at en positiv utvikling i byene kan bety følgende for bygda:

- Bedre arbeidsmuligheter for arbeid de som bor innenfor pendlingsavstand
- En positiv utvikling i byene gir bedre tilgang til mer spesialiserte tjenester i omlandet
- Bedre tilgang til ny teknologi (ny teknologi oppstår første og fremst i sentrale områder)
- Bedre tilgang til kapital i regionen
- Økende befolkning også i bygda innenfor pendlingsomlandet. Utenfor kan en sterk vekst i byene tappe bygdene for humanressurser f.eks. fordi det er mer attraktive og bedre betalte arbeidsplasser i byene
- Større og kjøpkraftigere kundegrunnlag for ny næringsvirksomhet som har sitt utgangspunkt i naturressursene

Kort oppsummert kan vi si at satsingen på vekst og utvikling i byene kan bidra til en positiv utvikling for kommunene i byens omland, men at økt vekst i byene samtidig kan bidra til økt fraflytting fra bygder og kommuner som ligger utenfor naturlig pendlingsomland. Regionalpolitisk er også fokuset på opprettholdelse av bosettingsmønsteret flyttet fra kommunenivå til bo- og arbeidsmarkedsregioner. Ved å satse på byene som motorer for den regionale utvikling, kan man imidlertid i større grad bidra til sentralisering på regionalt nivå i stedet for på nasjonalt nivå, dvs. sentralisering innen Oslo-regionen.

For byene er bygda først og fremst råvareleverandør og stedet for bolig og fritidsutøvelse. En positiv utvikling i bygda med levende landskap vil gjøre bygdene mer attraktive for

befolkningen i byene og for reiselivsnæringen. En positiv utvikling i bygdene vil også skape større felleskap mellom by og land for eksempel i spørsmål om utvikling av infrastruktur som vegbygging og andre kommunikasjoner.

Endogen vekstteori koplet sammen med teknologisk utvikling gir mye av forståelsesgrunnlaget for regional utvikling i dag. Behovet for nærhet er av en annen karakter enn før. Mens det tidligere var fysisk nærhet mellom råvarer, produksjonssteder og kunder er det i dag tale om nærhet i form av det å skape tillitsbaserte relasjoner for å utvikle kunnskap og sosial kapital som er viktig. Næringsutvikling skjer i klynger og regionale innovasjonssystemer hvor aktører samhandler for videre utvikling. Miljøet i næringsparken på Herøya er trolig et slikt system. Utviklingen her har imidlertid lite å si for næringsutviklingen i øvre deler av Telemark som må basere seg på sine egne menneskelige og naturmessige ressurser. Her vil kanskje heller har større gevinst ved å hente inn kunnskap gjennom samarbeid mellom områder som har tilsvarende ressursgrunnlag. Vi kan konkludere med at i dagens samfunn er næringsutvikling mye mer funksjonelt betinget enn det er geografisk betinget.

5.3 Behov for nye strategier

Som vi har sett, vil det være fare for at kommuner, bygder og lokalsamfunn som ligger utenfor byenes pendlingsomland kan bli påvirket i negativ retning ved å legges et hovedfokus på byene som motorer for den regionale utviklingen. I høringsuttalelser til Distriktskommisjonens utredning har også en rekke kommuner og fylkeskommuner også etterlyst en sterkere satsing på de små lokalsamfunnene. Dersom man ønsker å snu den negative utviklingen i slike områder, vil det med andre ord være behov for spesielle utviklingsstrategier og tiltak. I forhold til en vekstsenterstrategi, vil det i slike områder trolig være mer hensiktsmessig å stimulere til lokalt forankrede utviklingsstrategier som bidrar til lokal mobilisering og bevisstgjøring i forhold til lokale kvaliteter og ressurser som grunnlag for profilering og næringsutvikling. Vi har vist til positive effekter med slike strategier både i Norge og andre land. Erfaringene tilsier at det kan være hensiktsmessig at man i regionalpolitikken stimulerer til omstilling og utvikling ved å kanalisere virkemidler til spesielle identitetsregioner. Formålet med dette vil da være å skape bred mobilisering rundt felles utfordringer og utviklingsmuligheter, bidra til bygging av partnerskap med offentlig sektor, frivillig sektor og næringslivet – spesielt reiselivsnæringen.

Felles identitet blir sett på som viktig for å skape felles engasjement og mobilisering i forhold til lokalsamfunn og regioner. Frisvoll og Almås (2004) drøfting av identitet i tilknytning til kommunesammenslåing er relevant også i forhold til bygging av regional identitet. Ser vi på de enkelte faktorene her kan de si noe både om hvor sterk regionbyggingen er, og hvordan regionene kan avgrenses. Det de karakteriserer som fremmere av interkommunal identitet er:

- Felles arbeidsmarked
- Felles senter
- Felles skole
- Felles institusjoner som lokalavis, kulturhus, idrettslag mv
- Vellykket interkommunalt samarbeid og infrastruktur

Dersom vi ser på Telemark, vil det i forhold til disse faktorene i første rekke være arbeidsmarkedet som vil være regionbyggende. Vi har sett at pendlingen til Grenland varierer med avstand. Pendlingen til Grenland er stor både fra Midt-Telemark og Vestmar-regionen. Kommer man til Vest- og Øst Telemark har Grenland som innpendlingsområde liten betydning.

Utenfor Grenland er det bare tre kommuner i Telemark hvor Grenland er viktigere som arbeidsmarked enn områdene øst for fylket, dvs. Buskerud, Akershus og Oslo. I alle de andre kommunene er det flere som pendler ut av fylket i retning østover. Det er Øst Telemark (Tinn og Notodden) som har imidlertid sterkeste orientering mot aksene Kongsberg – Drammen - Oslo.

Det kan være grunn til å hevde at Telemark fylke som identitetsregion har blitt svekket de siste årene. Dette har bl.a. å gjøre med at Grenland satser sterk på å utvikle sin egen identitet. Eksempler på dette er Odd Grenland og markedsføringselskapet for reiselivet. Nylig gikk Varden ut med en konkurranse om et fellessymbol for Grenland. Identifikasjonen og fellesskapsfølelsen er derfor ikke den store. Andre forhold som bidrar til dette er at Notodden og Tinn har gått inn i et regionsamarbeid med Kongsbergregionen. Denne utviklingen gjør at det er grunn til å reise spørsmål om det administrative Telemark forvitrer, og at de som egentlig føler stolthet over Telemarksnavnet snart bare er de som bor i Midt- og Vest-Telemark.

Empiriske data viser at utviklingen i Grenland spiller liten rolle for utviklingen i Øvre-Telemark. En framgang for Grenland som følge en ekspansjon i industrien som følge av ilandføring av gass, vil ha størst effekter for omkringliggende kommuner som Kragerø, Drangedal, Nome og Sauherad. Dersom det i Grenland skulle oppstå stor vekst og utvikling av nye næringer, er det vanskelig peke på positive ringvirkninger for øvre Telemark. Økt vekst i Grenland kan snarere bidra til at fraflyttingen fra øvre Telemark øker.

For å skape vekst og utvikling i hele Telemark, vil det trolig være mer hensiktsmessig å ta utgangspunkt i de ulike identitetsregionene som vi finner i fylket, og utvikle egne utviklingsstrategier som er forankret i disse regionene. Det vil si at man utvikler strategier som tar utgangspunkt regionenes spesielle utfordringer, ressurser, behov og utviklingsmuligheter. I den forbindelse kan det være naturlig å ta utgangspunkt i de politiske

samarbeidsregioner som allerede er etablert. Enkelte av disse går også på tvers av fylkesgrensene.

6 Oppsummering og behovet for ny kunnskap

Går vi tilbake til de spørsmål som vi startet denne rapporten med, kan vi gjøre følgende oppsummering knyttet til vår litteraturundersøkelse:

Hva er den faktiske integrasjonen mellom Øvre og Nedre Telemark?

Dette spørsmålet er vanskelig å nærme seg gjennom en litteraturundersøkelse. Vi har derfor gjort noen nye statistiske undersøkelser, spesielt knyttet til pendling, sysselsetting og økonomisk vekst, slik at vi har noe fakta å forholde oss til. Spørsmålet forutsetter også en klarhet i hva vi mener med "Øvre og Nedre Telemark," noe vi faktisk kunne finne en del historisk litteratur på. På bakgrunn av historiske dokumenter er det belegg for å snakke om to ulike *identitetsregioner*, Telemark og Grenland, med et "brytningsområde" mellom dem. Dette området har et bein innenfor hver region, noe vi finner igjen i regionen Midt-Telemark idag. Men om vi ser på Øvre Telemark som landet "ovenfor" brytningsområdet, inkludert bygdene i Vest- og Øst-Telemark, samt utkanten av Midt-Telemark, så viser statistikken at integrasjonen mellom Øvre og Nedre Telemark er svært svak. Den viser at både Vest- og Øst-Telemark faktisk vender blikket mot Kongsberg, Drammen og Oslo istedet for mot Grenland. Områdene i Midt-Telemark, som ligger i brytningsområdet, har et sterkere integrasjon. Men for at dette spørsmålet skal best mulig bli besvart trengs ny kunnskap om hva slags type integrasjon vi snakker om.

Går det godt for Øvre Telemark om det går godt for Grenland?

Ut i fra litteraturen og statistikken er det ingenting som tyder på at om det går godt for Grenland, så skulle det bety at det går godt for Øvre Telemark. Det er ingenting som tyder på at økonomien i Øvre og Nedre Telemark er nært knyttet sammen (jfr. spørsmålet ovenfor). Identitetsregionen Telemark synes å klare seg selv, uten hjelp fra Grenland, noe som også føyer seg inn i historien. Det er per i dag liten pendling mellom regionene, og folk i Øvre Telemark handler like gjerne i retning av Kongsberg, Drammen og Oslo. Også mange arbeidstakere i Grenland pendler ut av Grenland, blant annet til Vestfold, for arbeid. Det er underskudd av arbeidsplasser i Grenland. Den totale sysselsettingen i industrien der har gått drastisk ned de senere år, og det er underskudd på arbeidsplasser i Grenland. Og selv med en økning i sysselsetting i offentlig sektor, så må det bli bort i mot 5000 nye arbeidsplasser om Grenland skal komme på det nivået de hadde for 4 år siden. Slik situasjonen er nå og slik trendene ser ut til å gå, med enda mer reduksjon av arbeidsplasser, så vil ikke Grenland kunne være noen motor for Øvre Telemark.

Det er tvilsomt om Grenland vil etablere så mange nye arbeidsplasser innen industrien at vi vil se en økning i pendlingen fra Øvre Telemark og inn til Grenland. En økning vil kunne bety at færre i Grenland pendler ut av Grenland, men det er lite sannsynlig at det vil endre

pendlingsmønsteret noe særlig i Øvre Telemark. Det kan avhenge noe av hvor man bor. Bor man i brytningsområde Midt-Telemark, nærmest Grenland slik som Ulefoss, vil man kunne se en effekt i pendling om det skulle bli en sterk vekst i Grenland. Men at denne veksten skal komme i tilknytning til produksjonsbedrifter er vanskelig å se. En mulighet er at det vokser frem flere kunnskaps- og teknologibedrifter, men disse er mindre arbeidsintensive enn produksjonsbedrifter, og krever en annen kompetanse enn den vi idag finner i overskuddet på arbeidsmarkedet i Øvre Telemark. Andre samfunn som mister industriarbeidsplasser, slik Kongsberg gjorde det med Kongsberg Våpenfabrikk på 1980-tallet, kan vise til en vekst i slik teknologisk og kunnskapsdrevet industri, og noe ringvirkninger har det hatt til underleverandører, for eksempel på Notodden. Om det så skulle komme ny og mer teknologi- og kunnskapsintensiv industri i Grenland, så vil dette kunne åpne opp for etableringer av underleverandører der noen kanskje vil lokalisere seg i Øvre Telemark. Samtidig er det ofte ting som tyder på at det er nettopp den rurale periferi som får lide om det går godt for bysenteret, blant annet gjennom økt fraflytting og urbanisering. Derimot ser vi nå en liten trend, ruralisering, som betyr at folk ønsker å slå seg ned på landet, ofte i tilknytning til jakten på det gode liv. Noen av disse ønsker å bo ikke så langt fra et større urbant senter, men da synes områdene Kongsberg, Drammen og Oslo – langs E134 og jernbane – å være like nærliggende som Grenland. Men et økt kulturtilbud i Grenland kan slå heldig ut for denne gruppa. Mange av disse tar med seg eget arbeid, ofte innen kunnskapsindustrien, men markedet og nettverket deres er like gjerne inn mot Oslo eller internasjonalt. Flere kunnskapsbedrifter i Grenland kan bety høyere betalte jobber og flere med en økt betalingssevne, noe som kan påvirke rekreasjons- og fritidsmarkedet i Øvre Telemark. Etterspørselen etter hytter og opplevelsesaktiviteter kan øke og det vil også kunne medføre en økt etterspørsel etter kurs og konferansesteder med et særpreg, knyttet til lokal kultur, bygninger, landskap, lokal mat, fortellinger og opplevelser. Det har vært de siste årene en økende etterspørsel i dette markedet, noe blant annet Lien Fjellgard, Kvipt fjellgard og Uppigard Natadal er gode eksempler på.

Er fylkesgrenser relevante/interessante i en grenseløs verden?

Dette har vært et spennende spørsmål å forfølge i litteraturen, for det er ingen tvil om at flere grenser viskes ut, men andre grenser eller avgrensninger synes også å bestå. Spørsmålet er om fylkesgrensen er relevant i tilknytning til by og land i vårt fylke, og da må svaret være ”ja!”, fordi det er hovedsaklig fylket, foruten regionalisering av statlig virksomhet, som binder bygderegionen Telemark og byregionen Grenland sammen. Fylkeskommunen og Fylkesmannen har ansvar for begge identitetsregionene, men spørsmålet er om det er en hensiktsmessig sammenbygging? Ville for eksempel bygderegionen Telemark være bedre rustet uten Telemark fylkeskommune? Svaret på det avhenger av hvordan makt og midler blir fordelt. Uten fylkesgrensene ville det dannet seg mer naturlige regioner. Tinn og Notodden kan da tenkes å bli knyttet enda sterkere til Kongsbergregionen. Grenland ville se mot Vestfold, og Kragerø ville se mot Grenland eller knyttes sterkere til kystbyene i Aust-Agder. Vest-Telemark ville knyttes til andre bygderegioner, slik som i Øvre Setesdal, Numedal og på Vestlandet. Slike ”naturlige

regioner,” tuftet på identitet, felles interesser og stedstilhørighet, samt på økonomisk og politisk samhandling, kan være engasjerende, mobiliserende og hensiktsmessig. Dette vil være et viktig grunnlag for interkommunalt samarbeid og i prosesser mot kommunesammenslåing. Fordelen med fylket eller et annet overordnet regioninstans, slik som BTV, er at den kan lansere strategier rettet mot synergieffekter på tvers av de ”naturlige regionene,” og vil dermed kunne utløse en utvikling som eller ikke ville ha funnet sted. Baksiden er om denne overordnede instansen forvalter virkemidler på en slik måte at fordelingen blir skjev mellom regionene, for eksempel ved en sterk satsing på byene. Vi finner at i Telemark fylke, så må politikken ikke bare dreie seg om å få til synergier fra en satsing på byregionen Grenland til bygderegionen Telemark, men begge regionene behøver en egen satsing med utgangspunkt i regionens særpreg og behov. Vi finner lite informasjon om hvordan dette skal gjøres, og hva det innebærer, i litteraturen. Det er behov for ny kunnskap på området.

6.1 Behov for ny kunnskap

Litteraturen gir oss ikke tilfredsstillende svar på spørsmålene ovenfor. Vi aner noen sammenhenger, men det er behov for flere konkrete undersøkelser for å bedre forstå sammenhengen mellom by og land i et regionalt perspektiv. Kompleksiteten i forholdet by og land i Telemark fylke er ikke unik. Vi finner den igjen i BTV-regionen, men samtidig vil en grundig forståelse av forholdet i Telemark fylke, gjennom flere undersøkelser, gi et kunnskapsgrunnlag som kan utnyttes i forbindelse med regional utvikling i BTV.

De faktiske forhold

Vi vet rett og slett for lite om de faktiske forhold mellom by og land i Telemark. Vi har statistikk som sier noe om sysselsetting, pendling, nyetablering og økonomisk aktivitet, men hva vet vi om andre forhold? Bruker folk i Grenland Øvre Telemark som sitt rekreasjons- og fritidsområde? Er det i Øvre Telemark de har sin hyttedrøm? Og hvorfor ser folk i Øvre Telemark til Kongsberg, Drammen og Oslo. Hva er det de ser som nyttig og verdifullt med Grenland?

Rammebetingelsene

Vi trenger mer kunnskap om hvilke politiske og forvlatningsmessige rammebetingelser som får innvirkning på forholdet mellom by og land. Dette er viktig fordi det ikke bare sier noe om hva som faktisk skjer, men også hva som er ønskelig. Et eksempel er at byene i BTV skal inngå i en ”avlastningsstrategi” for Oslo? Hva betyr det? Er det snakk om bosetting, statlige arbeidsplasser eller stimulering til nyetablering og flytting av virksomheter? Hva vil det i såfall bety for eksisterende næringsliv i disse byene? På den annen side trenger vi mer kunnskap om hvilke rammebetingelser som må ligge til grunn for å få økt vekst i Nedre og Øvre Telemark, og hva som skal til for å øke synergieffektene av det som skjer i byene lengst mulig inn i Øvre Telemark.

Lokaliseringsbetingelser

I et samspill mellom by og land, for eksempel, er det viktig å få fram kunnskap om lokaliseringsbetingelser for næringsvirksomhet i de to typer områder, og finnes det områder som gjennom samarbeid gir synergieffekter mellom by og land? For å besvare dette spørsmålet er det nødvendig å få fram kunnskap om ulike lokaliseringsfaktorer i ulike typer områder for ulike næringer. Hva er styrke og svakheter ved lokaliseringer i bygda og byen, og hvordan kan styrken ved en type område utnyttes av den andre typen område. Slik kunnskap kan utnyttes til å ta strategiske grep i næringspolitikken som kommer begge områdene til gode. Tar vi byen, i dette tilfelle Grenland, som utgangspunkt som motor i utviklingen er det relevant å stille følgende spørsmål i tilknytning til næringsutvikling i Øvre Telemark:

- Hvordan er lokaliseringsbetingelsene for ulike typer næringsvirksomhet i hhv Grenland og Øvre Telemark?
- Finnes det næringsvirksomhet i Grenland som kan dra nytte av (økt lønnsomhet og nyskaping) å samarbeide med næringslivet i Øvre Telemark?
- Hvor interessant er det for kapitalinstitusjoner og privatkapitalister i Grenlandsområdet å investere i Øvre Telemark? I tilfelle innenfor hvilke områder?
- Hvilken betydning har imagen til natur- og kulturgrunnlaget i Øvre-Telemark for attraktiviteten til Grenland som boområde, og dermed områdets evne til å tiltrekke seg attraktiv arbeidskraft?
- Hvilken betydning har fritidstilbudet i Øvre Telemark for attraktiviteten til Grenland som boområde?
- Hvilken betydning har kjøpekraft og befolkning i Grenland for næringsmessig utvikling i Øvre Telemark?

Identitetsregionene

Hva er sammenhengen mellom menneskers identitet og kultur og de stedene de bor og virker? Hva slags betydning har identitet, kultur og særpreg som ressurs for regional utvikling? Hvordan kan man kartlegge en identitetsregion? Hva betyr identitet, lokal kultur og kunnskap og stedstilhørighet for mobilisering og hva betyr det for entreprenørielle aktiviteter?

Scenarielæring – kunnskap om fremtiden

En måte å generere ny og strategisk kunnskap på er å gjennomføre en scenarieprosess i tilknytning til fremtiden for Telemark fylke i to dimensjoner: 1) fremtiden for byregionen Grenland og 2) fremtiden for bygderegionen Telemark. I en slik prosess vil vi legge opp til deltakelse fra sentrale aktører innad i regionene. Dette er nyttig for at disse aktørene skal kunne tenke kreativt om mulige framtidsscenarioer, se på hva som må gjøres strategisk og politisk i dag for å være best mulig forberedt på om det ene eller andre skulle inntreffe. Scenarielæring innebærer nettopp en læringsprosess der man øker kunnskapen om drivkrefter i fortid og nåtid og om hva som er mulig i fremtiden. Vi trenger mer kunnskap om nettopp mulighetene for byregionen Grenland og bygderegionen Telemark, og da må

flere heve blikket og tenke kreativt. Denne kunnskapen er nødvendig for en politisk og forvaltningsmessig satsing. Deretter trengs mer kunnskap om hvordan slike modeller for framtiden kan bli satt ut i livet. Her ville det også være nyttig å se nærmere på en del internasjonale case.

Til slutt vil vi gjøre oppmerksom på at vi ikke har hatt mulighet til å gjennomføre en fullstendig litteraturgjennomgang knyttet til forholdet by og land. Våre konklusjoner bygger på den litteraturen vi har gjennomgått, og det er på bakgrunn av denne at vi gjør noen sammenfattende vurderinger og peker på behovet for ny kunnskap. At den litteraturen vi har gått igjennom er svært lite presis på hva satsing på byene vil ha å si for bygdene, betyr ikke at det ikke finnes annen litteratur. Men forholdet mellom byregionen Grenland og bygderegionen Telemark i Telemark fylke, synes å være såpass svak at det er behov for en strategi for at synergieffektene av en satsing på Grenland skal nå lengst mulig inn i Øvre Telemark, samtidig som det må utformes egne strategier for hver av regionene tuftet på regionalt særpreg, identitet og behov.

7 LITTERATUR

- Amdam, R. & Bukve, O. 2004. Det regionalpolitiske regimeskiftet – tilfellet Noreg. – Tapir Akadmisk Forlag, Trondheim.
- Amdam, J., T. Selstad og H. Vike (2004): *Regionalt utviklingsarbeid og utviklingsaktører*. Forskningsrapport nr 116:2004, Høgskolen på Lillehammer.
- Arbo, P., M. Dahlström: *Troms - et kunnskapssenter uten omland* (85 s). SF 21/94. Rapport fra Norut-Tromsø
- Bolkesjø, T. (2002): *Telemarksbygdene – utviklingstrekk og drivkrefter ved tusenårsskiftet*. I Norske Gardsbruk. Telemark fylke: Bind 3.
- Berg, N.G., B. Dale, H.K. Lysgård og A. Løfgren (2004): *Mennesker, steder og regionale endringer*. Trondheim: Tapir.
- Berge, K. (2005): *Jakt på symbol for Grenland*. Varden. 5.9.05.
- Christaller, Walter (1933): *Die zentralen Orte in Süddeutschland : eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmässigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen*. Jena.
- ECON (2000): *Horisont 21: Scenarier ved et nytt årtusen*. Oslo.
- Fosse, J.K., Karlsen, J., Magnussen, M.-L. & Cruickshang, J. 2003. Norske byregioner. En drøfting av byens geografiske utbredelse. – Agderforskning. Prosjektrapport nr. 6/2003.
- Frisvoll, Svein og Reidar Almås (2004): *Kommunestruktur mellom fornuft og følelser*. Trondheim: Senter for Bygdeforskning.
- Gardåsen, T. K. (1994): *Gamle Telemark*. Fylkesmuseet for Telemark og Grenland.
- Gibbons, M et al (1994): *The New Production of Knowledge. The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*. Sage Press.
- Giddens, A. (1991): *Modernity and Self-Identity*. Stanford, USA: Stanford University Press.
- Gisholt, K. (1999). *Har Telemark en kultur?* Varden. 29.12.1999.
- Haukeland, P.I., Lønning, D.J., Brandtzæg, B.A. Krogh, E. Clemtetsen, M. (2005 in prep). *Kulturelle landskap: Fra utgått landbrukspolitik til innovativ landskapspolitikk i den rurale periferi*. Telemarksforskning-Bø og UMB.

- Hovik, S., H. Lorentzen, V. Nenseth og S. Skålnes (2004). *Bærekraftig lokal og regional utvikling: Kunnskapsstatus og forskningsbehov*. NIBR-notat 2004:106.
- Høyvik, E.-G. 2004. Interpretasjonsplanlegging – om å foredle skattanae i Bygde-Noreg. I: Amdam & Bukve (2004).
- Jensen, R. (1999): *The Dream Society*. New York: McGraw.
- Jukvam, D. (2002): *Inndeling i bo- og arbeidsmarkeder*. NIBR-rapport nr. 2002:20.
- Karlsen, L. (2004): *Mindre byers rolle for regional utvikling*. Agderforskning.
- Kommunal- og regionaldepartementet 2004. Norges offentlig utredninger NOU 2004: 19. *Livskraftige distrikter og regioner*. Rammer for en helhetlig og geografisk tilpasset politikkk. – Utredning fra Distriktskommisjonen, oppnevnt ved kongelig resolusjon 7. februar 2003. Kommunal- og regionaldepartementet.
- Kommunal- og regionaldepartementet 2004. *Vekst – i hele landet*. Kommunal- og regionalminister Erna Solbergs redegjørelse i Stortinget, tirsdag 30. april 2002. Kommunal- og regionaldepartementet.
- Kåsene, A.G. (2005): *Telemark som merkevare*. TF-rapport nr. 221, Telemarksforsking-Bø.
- Lundvall, B Å (1992): *National Systems of Innovation. Towards a Theory of Interactive Learning*. Pinter Publisher.
- Lønning, D.J. (red.) (2005): *Fra Vogge til Mekka: Ein kulturøkonomisk utviklingsstrategi for Morgedal*. TF-rapport nr 226, Telemarksforsking-Bø.
- Lønning, D.J. (red.) (2003): *Den Norske Bygda og Den store Verda: Om lokal utvikling i ei global tid*. Telemarksforsking-Bø.
- Lønning, D. J. (2002): *Kva er Telemark? Nordmenn sine syn på Telemark, og korleis slike assosiasjonar kan brukast i lokal utvikling*. TF-rapport nr. 9, Telemarksforsking-Bø.
- Lösch, August (1954): *The economics of location*. New Heaven. Yale University Press.
- Malmberg, Anders (2004): *Teorier om kluster – var står vi? I Innovasjonspolitikens scenografi*. I Arbo og Gammelsæter (red). Tapir og Norges forskningsråd.
- Maskell, P et al (1997): *Competitiveness, Localised Learning and Regional Development. Specialisation and prosperty in small open economics*. Routledge.
- Mæland, H. (2005): *Mange vil ha, men få vil selje! Småbruk som ressurs for busetting*. TF-rapport 222. Telemarksforsking-Bø.

- Nilsson, Jan Evert & Åke Uhlin (2002): *Regionala innovationssystem. En fördjupad kunskapsöversikt*. Vinnova Rapport VR 2002:3.
- NOU 2004:19. *Livskraftige distrikter og regioner*. Rammer for en helhetlig og geografisk tilpasset politikk. Utredding fra distriktskommisjonen.
- Nowotny, H et al (2001): *Re-Thinking Science. Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*.
- Onsager, Knut og Bjørnar Sæther (2003): *Kunnskapsøkonomi og klynger*. NIBR-rapport 2003:4.
- Paasi, A. (1986): The institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. *Fennia* 164:1, s105-146.
- Paasi, A. (1996): Regions as Social and Cultural Constructs: Reflections on Recent Geographical Debates. I Idvall, M. og Salomonsson, A. (red): *Att skapa en region. – Om identitet och territorium*. NORDREGIO 1996:1, s90-107.
- Paasi, A. (2002): Bounded Spaces in the Mobile World: Deconstructing "Regional Identity". *Tijdschrift voor Economische en sociale Geografie*. Volume 93, nr 2, s 137-148.
- Porter, M.E. (1990): *The Competitive Advantage of Nations*. Macmillan.
- Reiersen, Magne (2005): *Byens rolle i regional utvikling*. Notat, TFK, 16.03.05.
- Reinert, Erik og Egbert van de Schootbrugge (1999): *Regionale næringsstrategier i kunnskapssamfunnet*. Notat for Kommunal og regionaldepartementet.
- Selstad T. m.fl. 2004. *Regionenes tilstand*. 50 indikatorer for vesktkraftige regioner. – Østlandsforskning. ØF-rapport nr. 07/2004.
- Selstad, T. (1999): *Regional analyse og scenarier for Østlandet*. Østlandsforskning.
- Statistisk sentralbyrå 1999. *Standard for økonomiske regioner*. - Statistisk sentralbyrå.
- St.meld. nr. 33 (1992-93). *By og land - hand i hand. Om regional utvikling*.
- St.meld. nr. 34 (2000-2001). *Om distrikts- og regionalpolitikken*.
- St.meld. nr. 31 (2002-2003). *Storbymeldingen. Om utvikling av storbypolitikk*
- St.meld. nr. 25 (2004-2005). *Om regionalpolitikken*

- Teigen, H. 2004. *Verkar distriktspolitikken? Ei metaevaluering av bedriftsretta insentiv*. I: Amdam & Bukve (2004).
- Tveit, T. og A. Hansen (2002): *På jakt etter Telemarks sjel*. Skien: Thure Trykk.
- Vaagen, K. (2004): *Plusskommuner? En utredning av fire distriktkommuner som har klart seg bra*. – Næringsrådgivning AS, Hamar.
- Vesaas, Olav 1992: *Telemark: Dikt og Draum*. Oslo: Damm & Sønn.
- Vinje, A. (2004): *Regionen Vest-Telemark: Liv laga? Power point presentasjon, udatert*.
- Von Thünen (1826): *Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirthschaft und National Ökonomie*”
- Weber, Alfred (1909): *Über der standort der industrien*. Tübingen.